

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПРАВА ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ**

Кафедра теорії держави та права

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Методичні рекомендації
до семінарських (практичних) занять

для здобувачів вищої освіти 1 курсу денної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

(D8 Право)

**Дніпро
2025**

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 2 від 22.10.2025)*

Рецензенти:

АЛФЬОРОВА Тетяна, перший проректор Дніпровського гуманітарного університету, кандидат юридичних наук, доцент;
ГУДИМ Інга, адвокат, доктор філософії в галузі права.

Укладачі:

Кулініч О. О., завідувач кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; **Селіхов Д. А.**, професор кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор; **Чепік-Трегубенко О. С.**, доцент кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук; **Лавренко Д. О.**, старший викладач кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Т 30 Теорія держави та права : метод. рекомендації до семінарських (практичних) занять / Кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 92 с.

Викладено методичні рекомендації для підготовки до семінарських (практичних) занять з дисципліни «Теорія держави та права».

Для здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників юридичних закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗПОДІЛ ЧАСУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ.....	6
ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	7
ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ (самостійна робота)	12
ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	12
Тема 4. Механізм держави (самостійна робота).....	18
ТЕМА 5. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА	18
ТЕМА 6. НОРМИ ПРАВА	24
ТЕМА 7. ФОРМИ ПРАВА.....	31
ТЕМА 8. Правоутворення. Юридична техніка.....	40
Тема 9. Система права і система законодавства (самостійна робота).....	48
ТЕМА 10. ПРАВОВІДНОСИНИ. Юридичні факти.....	48
ТЕМА 11. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	55
ТЕМА 12. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА	62
ТЕМА 13. ПРАВОВА ПОВЕДІНКА.....	69
ТЕМА 14. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	79
ТЕМА 15. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ (САМОСТІЙНА РОБОТА).....	85
ТЕМА 16. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН (САМОСТІЙНА РОБОТА).....	85
ТЕМА 17. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ	85
ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	89

ВСТУП

Опанування навчальної дисципліни «Теорія держави та права» є першою сходинкою у формуванні в майбутніх правників правової культури та динамічного правового мислення, що передбачає вивчення правничих доктрин, принципів та інститутів, на яких базується та чи інша галузь національного права.

«Теорія держави та права» є обов'язковим освітнім компонентом освітньої програми підготовки здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем за спеціальністю D8 Право. Навчальна дисципліна «Теорія держави та права» викладається здобувачам вищої освіти 1 курсу Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ протягом 1 та 2 семестрів. Цей курс є базовим у системі інших навчальних юридичних дисциплін.

Сучасне суспільство переживає період інтенсивного розвитку в умовах глобалізації усіх сфер суспільного життя, що зумовлює уніфікацію джерел прав, розширення методів і принципів правового регулювання, конвергенцію правових систем тощо; і не може не впливати на загальну теорію права та держави. Тому розгляд підходів до вивчення і викладання тем (питань) у межах теорії права та держави є актуальним, має науковий та безпосередньо прикладний характер¹. Теорія держави та права має фундаментальне значення в системі юридичних наук. У сучасній юридичній науці на неї покладені важливі завдання з дослідження державно-правової реальності з врахуванням механізмів забезпечення та захисту прав і свобод. Для розв'язання актуальних проблем державно-правового розвитку, теоретики держави і права мають запропонувати нові науково обґрунтовані підходи, а також критично переосмислити всі попередні напрацювання. Фахівці в зазначеній галузі правової науки все частіше зауважують, що подальше вивчення теорії держави і права має здійснюватися на шляху вдосконалення цієї дисципліни².

Метою вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави та права» є сприяння у становленні сучасного кваліфікованого правника шляхом

¹ Косович В. Сучасна загальна теорія права та держави: тенденції розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. Вип. 70. С. 3-8.

² Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

надання майбутнім юристам знань у сфері державно-правових явищ, особливостей регулювання суспільних відносин та ін.; сприяння виховання поваги до найважливіших державно-правових інститутів, державно-правової організації суспільства, отримання уявлень про основні категорії, що відображають особливі властивості держави і права тощо, а також у створенні передумов для формування правової культури майбутніх фахівців-правників тощо.

Очікувані результати навчання:

- розуміти зміст, специфіку державотворення та правотворення;
- знати особливості різних видів нормотворчості в Україні;
- знати та розуміти особливості реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права;
- володіти основними прийомами тлумачення норм права.

Вивчення дисципліни забезпечує формування компетентностей за освітньою програмою:

Інтегральна компетентність – здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання у галузі правничої діяльності.

Загальні компетентності:

ЗК1 – Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК3 – Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК11 – Здатність реалізувати свої права і обов’язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного, демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Спеціальні компетентності:

СК1 – Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.

СК2 – Здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему.

СК3 – Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.

СК11 – Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК13 – Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ.

Здобувачі вищої освіти повинні продемонструвати такі **результати навчання**:

РН 6 – Оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів,

аналізуючи відому проблему.

РН 12 – Доносити до респондента матеріал з певної правової проблематики доступно і зрозуміло.

РН 19 – Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

РОЗПОДІЛ ЧАСУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни				
	Всього	з них:			
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Самостійна робота
Семестр 1					
Тема 1. Теорія держави та права як наука та навчальна дисципліна	10	2	2		6
Тема 2. Поняття, сутність та типологія держави	8	2			6
Тема 3. Форма держави	10	2		2	6
Тема 4. Механізм держави	8	2			6
Тема 5. Поняття та сутність права	10	2	2		6
Тема 6. Норма права	14	2	2		10
Тема 7. Форми права	10	2		2	6
Тема 8. Правоутворення. Юридична техніка	10	2		2	6
Тема 9. Система права і система законодавства	10	2			8
Всього за семестр	90	18	6	6	60
Підсумковий контроль – залік					
Семестр 2					
Тема 10. Правовідносини. Юридичні факти	12	4	2		6
Тема 11. Тлумачення норм права	14	2		2	10
Тема 12. Реалізація норм права	12	4	2		6
Тема 13. Правова поведінка	10	2		2	6
Тема 14. Юридична відповідальність	10	2	2		6
Тема 15. Правосвідомість та правова культура. Правове виховання	10				10
Тема 16. Правове регулювання суспільних відносин	12	2			10
Тема 17. Основні правові системи сучасності	10	2	2		6
Всього за семестр	90	18	8	4	60
Підсумковий контроль – екзамен					

ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Семінарське заняття «Теорія держави та права як наука та навчальна дисципліна»

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне розуміння сутності, змісту та закономірностей формування і розвитку державно-правових явищ, продемонструвати значення загальнотеоретичної юриспруденції для засвоєння галузевих правничих наук, правозастосовної та правотлумачної діяльності.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Юридична наука: поняття, ознаки, призначення, структура та характеристика груп (видів).
2. Теорія держави та права: ретроспектива, поняття, ознаки, об'єкт, предмет, місце в системі юридичних наук.
3. Функції теорії держави і права: поняття, види та їх характеристика.
4. Методологія і методи в пізнанні держави і права.
5. Понятійно-категоріальний апарат та концепція теорії держави і права.
6. Теорія держави і права як навчальна дисципліна: поняття, система, завдання.

Методичні вказівки

Розпочинати опрацювання змісту першого семінару з дисципліни «Теорія держави та права» доцільно з аналізу поняття та структури юридичної науки. Слід розглянути її співвідношення з суміжними категоріями – правознавство та юриспруденція, а також визначити основні ознаки юридичної науки. Сутність цієї науки варто розкрити через дослідження її об'єкта, предмета, методу та функцій. Далі необхідно охарактеризувати групи юридичних наук, виокремивши їх загальну характеристику: теоретичні, історичні, галузеві, міжгалузеві, прикладні, науки, що вивчають публічне й приватне міжнародне право. У межах першого питання варто окреслити місце теорії держави і права у системі юридичної науки.

Друге питання має ключове значення для теми. Тут доцільно критично оцінити найпоширеніші й авторитетні визначення поняття «теорія держави та права», порівняти їх зміст і поглибити розуміння

цього поняття через аналіз дуалістичного об'єкта та предмета теорії. Визначаючи об'єкт теорії держави та права, потрібно підкреслити сфери об'єктивної дійсності, які вона досліджує; вивчаючи предмет науки – конкретні зрізи та сторони цього об'єкта. Потім слід розглянути основні історичні етапи та передумови виникнення науки теорії держави та права, звернувши увагу на процес її становлення й розвитку у світовій та вітчизняній науковій думці.

Аналіз функцій теорії держави і права (її впливу на юридичну науку й практику) варто розпочати з визначення ролі цієї науки у дослідженні державно-правових та інших соціальних явищ. Потрібно розкрити зміст кожної функції, наводячи приклади її реалізації, підкресливши динамічний характер функцій, які розвиваються разом із самою наукою.

Методи теорії держави і права необхідно розглядати як сукупність засобів, способів і прийомів дослідження предмета. Важливо уточнити поняття методології та методу цієї науки, приділивши окрему увагу класифікації сучасних наукових методів. Методологія теорії держави і права охоплює: загальні (філософські) методи; загальнонаукові методи; спеціальні методи; власні методи теорії держави і права. Окремо заслуговують уваги методологічні підходи, що застосовуються у дослідженні держави і права (діяльнісний, системний, інструментальний, інтегративний, комунікаційний тощо).

Понятійно-категоріальний апарат теорії держави і права варто розкрити через аналіз процесу створення дефініцій, що є результатом інтелектуальної діяльності багатьох учених-юристів; ці здобутки доцільно проаналізувати в межах відповідного питання.

Насамкінець слід розглянути теорію держави і права як навчальну дисципліну: визначити її поняття, систему, мету та завдання, проаналізувати структуру, передумови й результати вивчення. Важливо також підкреслити місце та роль цієї дисципліни у підготовці майбутніх правників.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Юридична наука і практика: пошук гармонії.
2. Компаративістика як сучасний напрям юридичної науки.
3. Стан наукових пошуків з проблеми становлення та розвитку правової освіти в Україні.
4. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві.
5. Інтегративний підхід у загальнотеоретичній юриспруденції.
6. Роль синергетичного підходу у правничих дослідженнях.

Теми рефератів:

1. Стан, сучасні тенденції та перспективи розвитку правничої науки в умовах воєнного стану.
2. Актуальні виклики та проблеми розвитку методології сучасного правознавства.
3. Системно-інформаційний підхід як інструмент методологічного забезпечення аналізу правової системи України.
4. Людиноцентристський підхід як методологічна основа сучасних наукових досліджень у галузі правознавства в умовах воєнного стану та повоєнного періоду в Україні.
5. Формування універсальної теорії права: пошук спільної концептуальної бази для національного та міжнародного права.
6. Біоюриспруденція як інноваційний напрям правових наукових досліджень.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття науково-педагогічний працівник пропонує кожному здобувачеві вищої освіти коротко висловити власну думку з теми: *«Чому майбутнім правникам (спеціальність D8 Право) важливо вивчати дисципліну «Теорія держави та права»?»*.

Виступає лише той, хто отримав «уявний» мікрофон.

Інтерактивне завдання № 2

Інтерактивна гра «Бумеранг». Час – 20 хв. Здобувачів вищої освіти об'єднують у малі підгрупи. Науково-педагогічний працівник на дошці записує ключове питання для обговорення: *«Функціональне призначення теорії держави та права»*.

Порядок роботи:

- кожна підгрупа складає 5 запитань із заданої теми;
- перелік запитань «бумерангом» передається будь-якій іншій підгрупі;
- підгрупа, яка отримала запитання, дає відповіді;
- якщо відповідь неповна або неточна, «бумеранг» повертається до групи, яка його відправила;
- після відповіді перелік запитань передається наступній підгрупі.

Науково-педагогічний працівник фіксує відповіді й підраховує бали:

- складне запитання – 2 бали;
- правильна відповідь на просте запитання – 2 бали;
- розгорнута (об'ємна) відповідь – 3 бали.

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити таблицю. Система (групи) юридичних наук:

1.	Теоретичні юридичні науки	
2.	Історичні юридичні науки	
3.	Галузеві юридичні науки	
4.	Міжгалузеві юридичні науки	
5.	Прикладні юридичні науки	
6.	Науки, що вивчають публічне і приватне міжнародне право	

Практичне завдання № 2.

Проаналізуйте наведений фрагмент.

Олена Гриценко, адвокат: «Сучасний світ швидко змінюється, і разом із ним трансформуються й запити клієнтів. Сьогодні юристу недостатньо просто знати закон – він має розуміти міжнародні стандарти захисту прав людини, працювати з електронними доказами та вміти будувати комунікацію у медіа-просторі. Зростає роль превентивного консультування та правової освіти громадян. Особливо важливим стає формування етичних стандартів поведінки юриста в цифровому середовищі».

Визначте, про який напрям юридичної діяльності йдеться у висловлюванні? Сформулюйте його коротку характеристику. У чому полягають основні переваги та недоліки цього напрямку?

Спеціалізована література:

1. Белова В. М., Переш І. Є. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023.

- № 5. С. 692-695. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/291026/>.
2. Вільчинська С. Проект методології нового типу (підхід філософської антропології). *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 93-98.
 3. Гавриленко О. Зародження права на території України в античну добу. *Право України*. 2020. № 1. С. 64-84.
 4. Гальченко М. С. Методологічна природа мислення в еволюції пізнавальних дискурсів. *Гілея*. 2018. Вип. 131. С. 251-255.
 5. Гладкий С. О. Практично-орієнтоване вивчення загальної теорії права: ауторефлексивний підхід. *Держава і право*. 2019. № 4. С. 3-13.
 6. Грицай С. О. Об'єкт і предмет юридичної науки: сутність, зміст, визначення, співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 4. С. 27-45.
 7. Єрмолаєв В. Становлення українського права та його вплив на державотворчі процеси в Київській Русі. *Право України*. 2020. № 1. С. 85-96.
 8. Захарченко П. Історія українського права: поняттєва, історіографічна та компаративістична складові її ідентифікації. *Право України*. 2020. № 1. С. 52-63.
 9. Зеленко І. П. Термінологічний плюралізм оцінних понять. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Право. 2021. Вип. 11. С. 9-14.
 10. Козюбра М. І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 3-12.
 11. Кравцова Т. М. Роль системного підходу у методології сучасного правознавства. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2021. Вип. 5. С. 163-167.
 12. Кравчук С. М. Феномен соціології права (загальнотеоретичні аспекти). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 45-48.
 13. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : моногр. Одеса : Юридика, 2023. 130 с.
 14. Кучук А. М., Пекарчук В. М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2021. № 1. С. 27-31.
 15. Ляшук А. В. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 213-219.
 16. Мерник А. М. Тенденції розвитку системи права в сучасних умовах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Том 32. № 2. С. 15-27.
 17. Міхайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія : Право. 2021. Вип. 65. С. 26-30.

18. Радишевська О. Р. Європейська методологія дослідження адміністративного права: від монізму до плюралізму. *Ампаро*. 2022. № Спецвип. (2). С. 73-80.

19. Тихомиров Д. О., Старицька О. О. Юридичне конструювання поняття державної політики в загальнотеоретичній юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 87 (1). С. 118-123.

20. Шевцова А. В. Співіснування позитивізму та юснатуралізму в українській правовій традиції XIX – початку XX ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 57-61.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ (самостійна робота)

ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Практичне заняття «Форма держави»

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне уявлення про загальні положення щодо форми держави та його елементів (форми державного правління, форми державно-територіального устрою, форми державного режиму).

Місце проведення – навчальна аудиторія (згідно з розкладом занять)

Кількість годин – 2 год.

План проведення заняття

План проведення заняття передбачає *три структурно-логічні взаємопов'язані етапи*.

У *вступній частині* науково-педагогічний працівник формулює мету заняття, оголошує навчальні питання, що мають бути розглянуті, та завдання, виконання яких забезпечує досягнення навчальної мети, акцентуючи увагу здобувачів вищої освіти на теоретичній і практичній значущості опрацювання питань, пов'язаних із елементами форми держави.

Основна частина заняття спрямована на практичне опанування матеріалу шляхом обговорення підготовлених здобувачами вищої освіти

відповідей на навчальні питання під контролем науково-педагогічного працівника, перевірки та оцінювання підготовленого матеріалу. Відповіді на кожне навчальне питання та вирішені завдання мають бути викладені письмово у конспекті з посиланням на норми національного законодавства та міжнародних актів, практику Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та інші установи. Практичне заняття передбачає групове та індивідуальне вирішення та моделювання практичних кейсів, проведення бінарних занять за участю працівників підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів, провідних фахівців, учених, практиків.

У *заклучній частині* заняття підбиваються підсумки розгляду всіх навчальних питань і формуються висновки щодо проблемних аспектів розвитку елементів форми держави.

Навчальні питання:

1. Поняття та загальна характеристика елементів форми держави.
2. Форма державного правління: поняття, види та їх характеристика.
3. Загальна характеристика форми державного устрою: унітарна держава, федерація та інші форми державного устрою.
4. Міжнародні об'єднання держав: поняття, види та загальна характеристика.
5. Поняття та види державно-правового режиму як елемента форми держави.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання доцільно почати з визначення поняття форми держави, враховуючи різні наукові підходи, далі необхідно окреслити структуру та надати визначення кожному з елементів. Завершуючи висвітлення цього питання, слід акцентувати на динамічному характері елементів форми держави, що викликані політичними, соціальними, економічними, ідеологічними чинниками.

Наступним кроком є вивчення форми державного правління. Треба звернути увагу на існування двох основних форм – монархії (необмежена/абсолютна та обмежена: станово-представницька, конституційна, дуалістична, парламентська, сучасні монархії) та республіки, розкрити їхні ознаки й різновиди, зокрема парламентську, президентську та змішану (президентсько-парламентську, парламентсько-президентську) моделі. Важливо проаналізувати чинники, що впливають на формування певної форми правління, роль підзвітності та відповідальності уряду як ключового критерію. Необхідно

зупинитися на особливостях форми державного правління в Україні та перспективах її розвитку. Здобувачі вищої освіти мають наводити приклади нетипових (ідеократичних) форм правління – республіканської монархії, монархічної республіки, правління політичної організації чи колегіального органу, правління політичного лідера, джамархії тощо. Доцільно розглянути феномен «суперпрезидента» та відмінності між диктаторськими й недиктаторськими суперпрезидентськими республіками.

Надалі слід розкрити поняття форми державного устрою, показати відмінності між простими та складними формами, охарактеризувати особливості унітарних і федеративних держав (зокрема розмежування компетенцій між федерацією та її суб'єктами) та передумови виникнення й розвитку держав певного устрою. Варто звернути увагу, що в навчальній літературі найчастіше використовується термін «форма державного устрою», який фактично охоплює всю форму держави на певному етапі її розвитку. Окремо слід розглянути визначення, ознаки й загальну характеристику конфедерації, співдружності (наприклад, Європейського Союзу) та міждержавних об'єднань (ЮНЕСКО, ООН, НАТО тощо).

Не менш важливо зосередитися на визначенні державного державно-правового режиму як елемента форми держави. Залежно від методів здійснення політичної влади виокремлюють демократичні й антидемократичні режими. Серед демократичних доцільно розглянути демократично-ліберальний, демократично-радикальний і демократично-консервативний типи, а також умови формування демократичного режиму у постсоціалістичних країнах. До антидемократичних режимів, що траплялися в історії, належать тоталітарний, авторитарний, деспотичний, тиранічний, військово-диктаторський, військово-поліцейський, режим військової диктатури, расистський, фашистський, мусульмансько-фундаменталістський тощо. Особливу увагу слід приділити чинникам, які зумовлюють становлення того чи іншого державно-правового режиму.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Демократичний та антидемократичний державні режими: порівняльно-правовий аналіз.
2. Нетипові форми державного правління: монархічна республіка, республіканська монархія; суперпрезидентська республіка як новітня форма політичного правління.
3. Міжнародні об'єднання держав: загальна характеристика.
4. Основні ознаки видів республік: президентської, парламентської

та змішаної.

Теми рефератів:

1. Загальні закономірності та специфіка еволюції монархічної форми правління.
2. Форма державного правління сучасної України: стан і тенденції розвитку.
3. Президентська модель правління: юридичні засади та політична практика.
4. Поняття та співвідношення правового і державного режимів.
5. Парламентська форма правління: характерні риси та різновиди.
6. Проблематика бікамералізму (двопалатності парламенту) у класичній європейській державно-правовій доктрині.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1

Назва: *«Юридичний ланцюжок»*

Суть гри: завдання спрямоване на закріплення й розширення знань здобувачів вищої освіти з теми «Форма держави», розвиток навичок швидкої асоціації та пояснення термінів.

Правила:

Учасники стають у коло. Перший отримує картку з терміном, який стосується теми «Форма держави».

Протягом 30 секунд він/вона повинен(на) коротко пояснити цей термін, не називаючи його прямо.

Наступний учасник повинен відгадати термін і одразу отримує свою картку з новим поняттям.

Перемагає той, хто дав найбільше правильних відповідей та/або найточніше пояснював терміни.

Перевірка знань: розвиток асоціативного мислення, активне використання словникового запасу з теми.

Особливості гри:

Тренує вміння швидко знаходити пояснення складних понять простою мовою.

Розвиває увагу та вміння працювати у команді.

Сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Приклади термінів для карток: федерація, парламентська республіка, конфедерація, авторитарний режим, дуалістична монархія,

Європейський Союз, правовий режим, президентська форма правління, двопалатний парламент.

Інтерактивне завдання № 2.

Назва: «Юридичний детектив»

Суть гри: завдання спрямоване на розвиток логічного мислення, вміння застосовувати поняття з теми «Форма держави» у нестандартній ситуації та працювати у команді.

Правила:

Викладач зачитує короткий початок вигаданої історії-«справи» (наприклад, у певній країні змінився державний устрій, виникла нова форма правління, відбулася політична криза тощо).

Кожен наступний здобувач вищої освіти по черзі доповнює історію одним-двома реченнями, вводячи у неї нові факти, що ґрунтуються на поняттях з теми (форма правління, режим, устрій, міжнародні об'єднання, роль парламенту).

Завдання групи – «розплутати» справу та дійти логічного завершення історії (пояснити, яка форма держави склалася, який режим, які органи влади утворено тощо).

Перемагає команда або студент, який найточніше та найкреативніше застосував правильні терміни й концепції.

Перевірка знань: закріплення словникового запасу з теми «Форма держави» та розвиток уміння використовувати поняття у контексті.

Особливості гри: розвиває навички швидкої реакції та логічного мислення, тренує здатність застосовувати теоретичні знання у практичних ситуаціях, сприяє активізації уваги та кращому запам'ятовуванню матеріалу.

Приклади тем для сюжетів:

- Перехід держави від монархії до республіки: що змінилося?
- Країна розглядає можливість вступу до федерації: переваги та ризики.
- Політичний режим нової держави: демократичний чи авторитарний?
- Двопалатний парламент у молодій республіці: проблеми та перспективи.

Нормативні акти:

– Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

Спеціалізована література:

1. Батир Ю. Г., Помаза-Пономаренко А. Л., Лопатченко І. М. Демократичні та недемократичні форми політичного правління: виклики сучасному світу. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2022. Вип. 2 (17). С. 149-157.
2. Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
3. Грицай І. Ретроспектива та сучасний зміст паритетної демократії: теоретико-правовий аспект. *Верховенство права*. 2017. № 3. (30). С. 44-50.
4. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Теоретичні засади міжнародно-правових механізмів комунікації сучасних держав. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2022. Вип. 92. С. 15-25.
5. Журавльова Ю.О. Реформа децентралізації та її вплив на надання суспільних благ в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 20-24.
6. Ковбасюк С. В. Інституційний базис сучасної держави: аспекти цілісності та стабільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 29–33.
7. Козак Ю.-М. Р. Правові засади легітимації державної влади в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 15-19.
8. Крестовська Н. М., Головченко М. Ф. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12–19.
9. Куфтирєв П. В. Електронна демократія як особлива форма державно-політичного режиму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 34-38.
10. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української держави : моногр. Одеса : Гельветика, 2024. 830 с.
11. Мартинюк Р. Змішана республіка – напівпрезидентська форма правління? *Право України*. 2018. Вип. 1. С. 172-183.
12. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207-219.
13. Марущак Н. В. Сучасні концептуальні підходи до форми держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 85 (1). С. 103-110.
14. Мінакова Є. В. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2021. 244 с.
15. Савчин М. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 680 с.

16. Сівак В. М. Методологія дослідження форми правління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 6. С. 185-190.

17. Сівак В. М. Системний вимір форми правління сучасної Української держави. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 197-206.

18. Сівак В. М. Сучасний зміст поняття форма правління. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 319-324.

19. Сівак В. М. Форма правління крізь призму сучасних трансформацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 529-532.

20. Талдикін О. В. Інформаційний суверенітет та його зміст. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 99-103.

21. Талдикін О. В. Суверенітет: спроба кваліфікації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 125-129.

ТЕМА 4. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ (самостійна робота)

ТЕМА 5. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА

Семінарське заняття «Поняття та сутність права»

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне уявлення про поняття, сутність, принципи, функції та цінність права.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання

1. Основні підходи до праворозуміння.
2. Поняття права та його ознаки. Проблеми визначення поняття права.
3. Сутність, соціальне призначення та цінність права.
4. Зміст та структура права: характеристика його елементів.
5. Принципи права: поняття, види, характеристика.
6. Функції права: поняття та загальна характеристика.

Методичні вказівки

Розгляд цієї теми слід розпочати з аналізу основних сучасних концепцій праворозуміння та виявлення притаманних їм відмінних і спільних рис. Основні підходи до праворозуміння виокремлюються залежно від характеру вирішення головних питань: що таке право, яким є критерій розмежування права та інших соціальних явищ, яким чином обґрунтовується його обов'язкова сила тощо. Плюралізм підходів до праворозуміння об'єктивно зумовлений тим, що право тісно пов'язане з державою, політикою, економікою, культурою суспільства та іншими соціальними явищами. У кожному окремому випадку воно виявляється якоюсь однією своєю стороною або аспектом, тому цілісна характеристика права можлива лише шляхом всебічного аналізу багатоманітних зв'язків права із соціальною дійсністю. Актуальність проблеми праворозуміння зумовлюється не лише її теоретичною, а й практичною важливістю, адже сприйняття юристом того чи іншого типу праворозуміння суттєво впливає на його методологічну, світоглядну та ціннісно-орієнтаційну позицію. У цьому контексті необхідно розкрити положення про право як регулятор суспільних відносин, що міститься у всіх сучасних концепціях праворозуміння, а також ознайомитися з поглядами на право з позицій нормативного, соціологічного та ціннісного підходів.

Особливу увагу слід приділити поняттю терміна «право», оскільки воно вживається у різних значеннях. Теорія права зазвичай досліджує позитивне право, яке існує внаслідок його утвердження певним уповноваженим органом або особою, відрізняючи його від природного права, що не створюється свідомими діями людей. Важливо розкрити об'єктивний і суб'єктивний зміст права: суб'єктивне право є мірою можливої поведінки особи, а об'єктивне – сукупністю загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки, які встановлюються або санкціонуються державою з метою регулювання суспільних відносин.

У межах семінарського заняття необхідно також розглянути класифікацію ознак права та їхню характеристику. Ознаки права поділяють на соціальні та юридичні. Соціальні ознаки сучасного права забезпечують втілення у праві ідеалів справедливості, свободи, рівності та гуманізму. До юридичних ознак відносять нормативність, формальну визначеність, забезпеченість можливістю державного примусу, свідомо-вольовий характер права, системність та універсальність.

Сутність права – це внутрішній зміст права як регулятора суспільних відносин, що виражається в єдності загальносоціальних і вузькокласових інтересів через формальне закріплення міри свободи,

рівності та справедливості. Поняття права охоплює два аспекти – ціннісно-нормативний та регулятивний. Сутність права найповніше розкривається через його принципи, тому наступним питанням семінару є розгляд основних принципів права з їхньою класифікацією. Принципи права – це основоположні правові ідеї, які визначають зміст і соціальне призначення права. Вони відіграють важливу роль у правовій системі, забезпечуючи її єдність і несуперечливість, а кожна нова норма повинна перевірятися на відповідність цим принципам. Прийнято поділяти принципи права на дві групи – загальносоціальні та спеціально-юридичні.

Не менш важливим є розгляд функцій права, через які розкривається його призначення та роль у суспільному житті у звичайний період та в умовах воєнного стану. У юридичній науці функції права розглядають як головні напрями його впливу на суспільні відносини або як реалізацію його соціального призначення. Вони становлять єдину цілісну систему, аналіз якої дає змогу глибше зрозуміти значення та зміст кожної конкретної функції, їх взаємозв'язки та взаємовплив. Система функцій права може поділятися на окремі види за різними критеріями.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні.
2. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану.
3. Співвідношення регулятивної та охоронної функцій права у сучасній державі.

Теми рефератів:

1. Ідеологічна функція права: поняття та особливості її реалізації в умовах демократичної держави.
2. Принцип верховенства права у практиці Конституційного Суду України.
3. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини.
4. Взаємозв'язок правової, економічної та політичної підсистем суспільства.
5. Загальні принципи права Європейського Союзу та їхній вплив на національне законодавство.
6. Природне право: співвідношення приватного та публічного аспектів.

7. Право на доступ до інформації як складова правового статусу людини та громадянина.

8. Принципи права та їх значення у регулюванні суспільних відносин.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання³:

Інтерактивне завдання № 1.

Scientific debate (навчальна суперечка-діалог, в якій ЗВО – представники різних напрямлень, відстоюють свою думку, протилежну іншим).

Теми для обговорень:

1. «Сутність та призначення сучасного права: регулятор суспільних відносин чи інструмент державної політики?»

2. «Принцип верховенства права в Україні: проблеми формального закріплення та реального застосування».

4. «Природне та позитивне право: протиставлення чи взаємодоповнення?»

5. «Чи є право мірою свободи та справедливості: сучасні підходи до праворозуміння».

6. «Ідеологічна функція права у демократичній державі: необхідність чи загроза?»

Інтерактивне завдання № 2.

Гра передбачає оволодіння словниковим запасом з вивченої теми та загальновживаними словами.

Grabamminute – гра, в якій здобувачу вищої освіти надається 1 хвилина для представлення терміна, написаного на інтерактивній карті. Учасник має надати найбільше інформації про даний предмет/термін, його значення, використання тощо. Отримує перемогу здобувач, який надав найбільш повну та цілісну інформацію про вказаний в картці предмет або термін.

Перевірка знань: словниковий запас з певної теми у поєднанні з граматиною. Вдалий спосіб для закріплення пройденого матеріалу.

Особливості гри: покращуються навички швидкого реагування, критичного мислення.

Терміни для інтерактивних карток: *цінність права, функції права та*

³ Теорія держави і права: метод. рек. для самост. та індивід. роботи (для здобувачів вищої освіти 1 курсу денної форми навчання ННІПО) / Кол. авт. (2-ге вид.). Дніпро : ДДУВС, 2022. 260 с.

їх система, типи праворозуміння, суспільство, об'єктивне право, суб'єктивне право, позитивне право, природне право, форма (джерело) права, верховенство права, право як соціальне явище, праворозуміння, суб'єкт праворозуміння, об'єкт праворозуміння, зміст праворозуміння.

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити таблицю. Знайти відповідність між напрямками праворозуміння та основними об'єктами їх дослідження.

1.	Юридичний позитивізм		Право як прояв правосвідомості; явище людської психіки
2.	Школа природного права		Логічний аналіз норм права
3.	Соціологічний напрям права		Дослідження фактичних правовідносин
4.	Психологічна школа права		Встановлення зв'язку права і моралі

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю. Зазначте, до якої групи принципів належать наведені принципи права.

1.	Загальнолюдські принципи		принцип гарантованості прав і свобод людини
2.	Загальноправові принципи		принцип свободи договору
3.	Міжгалузеві принципи		принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону
4.	Галузеві принципи		принцип рівності
5.	Принципи правових інститутів		визначеність покарання у вироку суду

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

Спеціалізована література:

1. Балацька О. Р., Кушнір І. М. Принцип верховенства права в епоху цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2025. Вип. 89 (1). С. 11-16.
2. Буроменський М. В. Загальні принципи права як джерело міжнародного права. *Приватне та публічне право.* 2023. № 1. С. 3-9.
3. Галушко О. І. Основоположні принципи права та принцип соціального забезпечення гідного рівня життя особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2024. Вип. 84 (2). С. 86-93.
4. Задорожний Ю. А. Принципи права Європи: теоретико-історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2025. Вип. 89(1). С. 55-59.
5. Завальнюк В. В. Сучасні методи антропологічного дослідження права. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2023. № 1 (79). С. 342-347.
6. Зварич Р. В. Регулятивна функція права у системі функцій права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право.* 2017. № 4. С. 20-28.
7. Ковальчук В. Конституційні принципи права Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2024. Т. 11, № 1. С. 128-137.
8. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Юридичні науки.* 2015. Т. 168. С. 3-9.
9. Колодій А. М., Тернавська В. М. Ефективність реалізації права в умовах євроінтеграції: питання теорії і практики. *Альманах права.* 2025. Вип. 16. 2025. С. 39-46.
10. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : моногр. Одеса : Юридика, 2023. 130 с.
11. Мусієнко В. В., Мусієнко А. В. Реалізація принципів приватного права, як складової процесу формування правової держави в період інтеграції України до ЄС. *Dictum factum.* 2025. № 1. С. 65-68.
12. Ніколенко Л. М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 1251-1255.
13. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2015. № 1 (80). С. 29-36.
14. Оніщенко Н. М. Реалізація права в контексті його норм, принципів і стандартів: широкий та вузький підходи. *Альманах права.* 2025. Вип. 16. С. 17-24.

15. Пархоменко Н. М. Реалізація права як категорія права та явище соціальної дійсності. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 32-39.
16. Радейко Р. І. Теоретико-правові засади формалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2022. 20 с.
17. Савчин М. В. Чесноти і цінності у праві та їх вплив на Конституцію. *Право України*. 2024. № 1. С. 108-128.
18. Чепік-Трегубенко О. С. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). Держава і право України в умовах воєнного стану. С. 183-188.
19. Чепік-Трегубенко О. С. Принцип верховенства права: доктрина та судова практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 121-127.
20. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 1. С. 85-95.

ТЕМА 6. НОРМИ ПРАВА

Семінарське заняття «Норми права»

Навчальна мета заняття полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про норми права як основний елемент системи права, розкритті їх сутності, ознак та функціонального призначення. *Практична мета заняття* полягає у розвитку здатності здобувачів розрізняти види норм права, виявляти їх значення у системі законодавства та правильно застосовувати при вирішенні юридичних казусів, що сприятиме підвищенню рівня професійної правової підготовки.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання

1. Поняття, ознаки та структура норми права. Співвідношення норми права з нормами моралі, корпоративними, релігійними, політичними нормами.
2. Класифікація норм права: види та їх характеристика. Спеціалізовані норми права.
3. Способи (прийоми) викладення елементів норм права в

приписах статей нормативно-правових актів. Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.

4. Співвідношення норм міжнародного і національного права.

Методичні вказівки

У межах першого питання необхідно розкрити сутність норми права як загальнообов'язкового, формально визначеного правила поведінки, встановленого чи санкціонованого державою з метою врегулювання суспільних відносин. Варто проаналізувати загальні риси соціальних норм та ті специфічні ознаки, які відмежовують правові норми від інших видів соціальних регуляторів. Характеризуючи системність, загальну обов'язковість, формальну визначеність, державну забезпеченість та інші ознаки, необхідно розкривати їх внутрішній зміст на основі прикладів і порівнянь. Важливим є також визначення місця норми права в механізмі соціального регулювання та чинників, що зумовлюють її функціонування. Необхідно звернути увагу на «класичну структуру норми права», яка складається з гіпотези, диспозиції та санкції, дати визначення кожному елементу, провести їх класифікацію. Доречно проаналізувати приклади правових норм, що містять лише два або навіть один елемент, а також пояснити взаємозв'язок між структурою норми та її належністю до певної галузі права. Окремо варто розглянути інші соціальні норми (моральні, корпоративні, релігійні, політичні тощо), з'ясувавши спільні та відмінні риси з правовими.

У відповідь на наступне питання необхідно надати розгорнуту класифікацію класичних правових норм за різними критеріями (галузева належність, суб'єкт встановлення, строк дії та інші). Кожен вид має бути підкріплений прикладами, що дозволяє глибше зрозуміти різноманітність правових норм і їх значення у правовому регулюванні. Доцільно також звернути увагу на спеціалізовані (некласичні) правові норми, показавши на прикладах їхню нетиповість та специфіку. Необхідно розкрити сутність, природу та призначення таких норм, провести їх класифікацію й охарактеризувати відправні, системо-зберігаючі та системо-спрощуючі норми на конкретних прикладах.

Третє питання стосується способів викладу елементів норми права у статтях нормативно-правових актів. Необхідно проаналізувати їх класифікацію залежно від повноти викладу та рівня узагальненості, а також з'ясувати співвідношення між нормою права і текстуальним приписом статті нормативного акта.

У межах останнього питання конче необхідно розкрити співвідношення норм міжнародного та національного права. Слід зазначити, що існують три основні моделі (концепції) співвідношення

міжнародного та національного права: дуалізм, монізм та монізм з приматом міжнародного права. І їх треба охарактеризувати. Окрім того, необхідно акцентувати, що співвідношення міжнародного та національного права в Україні визначається ст. 9 Конституції України, яка закріплює принцип монізму (інтеграції), згідно з яким міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, стають частиною національного законодавства.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Правова норма як ціннісний орієнтир у суспільстві.
2. Норма права у механізмі соціального регулювання.
3. Співвідношення норм права та правових принципів: теоретичний і практичний аспекти.
4. Ознаки норм права: загальні риси та специфічні характеристики.

Теми рефератів:

1. Санкція як елемент норми права і засіб забезпечення правопорядку.
2. Структура правової норми як основа її регулятивної функції.
3. Розвиток наукових підходів до розуміння структури правової норми в Україні.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Гра передбачає оволодіння інформацією з вивченої тем «Зberi норму».

Здобувачі вищої освіти працюють у малих групах (по 3-4 особи). Викладач роздає картки з окремими елементами правової норми (гіпотеза, диспозиція, санкція), але вони подані у змішаному вигляді. Завдання групи – правильно поєднати картки між собою, сформувавши повноцінну норму права.

Наприклад:

- *«Особа, яка досягла 18 років...» (гіпотеза)*
- *«...має право брати участь у виборах...» (диспозиція)*
- *«...у разі порушення виборчого законодавства настає адміністративна відповідальність» (санкція).*

Перемагає група, яка найшвидше й безпомилково складе декілька правильних прикладів.

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити таблицю. Елементи норми права.

Приклад із законодавства	Гіпотеза	Диспозиція	Санкція
Особа, яка досягла 18 років, має право голосу на виборах (Конституція України, ст. 70)			
За керування транспортним засобом у стані сп'яніння особа підлягає адміністративній відповідальності (КУпАП)			
Кожна людина має право на життя (Конституція України, ст. 27)			

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю. Класифікація норм права.

Норма права	За галуззю права	За способом регулювання	За функціями
«Кожен має право на освіту» (Конституція, ст. 53)			
«Умисне вбивство карається позбавленням волі...» (КК України, ст. 115)			
«Працівник зобов'язаний виконувати трудові обов'язки сумлінно» (КЗпП, ст. 139)			

Практичне завдання № 3.

Встановити відповідність. Визначити, які елементи норми права закладено в кожній статті.

Стаття закону	Варіанти тлумачення (А–Д)
Конституція України, ст. 24: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи...»	А – Диспозиція
Кримінальний кодекс, ст. 152: «Згвалтування... карається позбавленням волі...»	Б – Санкція
Конституція України, ст. 65: «Захист Вітчизни... є обов'язком громадян України»	В – Гіпотеза
КЗпП, ст. 50: «Нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень»	Г – Гіпотеза + диспозиція
КУпАП, ст. 130: «Керування транспортом у стані сп'яніння... тягне накладення штрафу...»	Д – Гіпотеза + диспозиція + санкція

Нормативні акти:

- Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

- Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.
- Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
- Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

Спеціалізована література:

1. Андріюк В. В. Зовнішнє вираження правових норм. *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. № 11. 2023. С. 25-30.
2. Березняк В. С. Імплементация норм міжнародного права щодо регулювання процедури екстрадиції як один із елементів у напрямі євроінтеграції України. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 228-234.
3. Бобріченко В. В. Норми-звичаї у сучасному міжнародному публічному праві. *Правові новели*. 2020. № 12. С. 101-106.
4. Волохов О. С. Неефективна правова норма: загальнотеоретична характеристика. *Правова держава*. 2024. Вип. 35. С. 170-179.
5. Волошенюк О. В. Розширювальне тлумачення норм національного і міжнародного права. *Форум права*. 2024. № 1. С. 77-87.
6. Гавриленко В. В. Система міжнародно-правових норм та принципів – основа правового регулювання діяльності національних правоохоронних органів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 879-886.
7. Гуртова К. М. Сучасні науково-концептуальні підходи щодо розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут». *Науковий вісник УжНУ*. 2024. Вип. 85, ч 1. С. 46-50.
8. Дояр Є. В. Норми права: до питання про ретроспективні та сучасні тенденції розуміння. *Науковий вісник УжНУ*. 2021. Вип. 67. С. 66-70.

9. Кот О. О., Колодій А. М. Закон України «Про правотворчу діяльність» як нормативна основа правоутворення, правотворчості, законотворчості та нормотворчості в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2024. № 8. С. 51-57.
10. Малига В. А., Дем'янчук О. Р. Імперативні норми в міжнародному публічному та міжнародному приватному праві. *Ампаро*. 2024. № 1. С. 24-33.
11. Пилипчук В. Г., Богущкий П. П., Беланюк М. В. Проблеми становлення системи військової юстиції України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31, № 2. С. 95-113.
12. Погорелова З. О. Нормотворчі повноваження Президента України: поняття і правова природа. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72 (1). С. 67-72.
13. Погорелова З. О. Поняття і структура нормотворчої діяльності держави як одного з видів людської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78 (1). С. 52-57.
14. Прийма С. В., Єрофєєва М. М. Поняття юридичних колізій. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 2. С. 5-21.
15. Риндюк В. І. Норма права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 58-68.
16. Сергєєв К. О. Законодавча діяльність як спосіб реалізації влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 22-28.
17. Сокиринська О. А., Малишко І. В. Гарантії виконання норм міжнародного гуманітарного права та санкції, якими воно забезпечується. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3(3). С. 392-399.
18. Тихомиров О. Д. Проблеми компаративної саморефлексії порівняльного правознавства як юридичної компаративістики. *Право України*. 2019. № 3. С. 30-48.
19. Чепік-Трегубенко О. С. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). Держава і право України в умовах воєнного стану. С. 183-188.
20. Чепік-Трегубенко О. С. Принцип верховенства права: доктрина та судова практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 121-127.

ТЕМА 7. ФОРМИ ПРАВА

Практичне заняття «Форми права»

Навчальна мета заняття полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти цілісного розуміння того, що таке форми права, їх види та особливості застосування у різних правових системах. Під час заняття передбачено опанування здатності визначати відмінності між формальними та матеріальними формами права, аналізувати структуру нормативно-правових актів та способи їх реалізації як основного джерела права романо-германської правової сім'ї, а також розвивати навички критичного мислення при порівнянні різних форм права та оцінюванні їх ефективності у регулюванні суспільних відносин.

Місце проведення – навчальна аудиторія (згідно з розкладом занять)

Кількість годин – 2 год.

План проведення заняття

План проведення заняття передбачає *три структурно-логічні взаємопов'язані етапи*.

У *вступній частині* науково-педагогічний працівник формулює мету заняття, оголошує навчальні питання, що мають бути розглянуті, та завдання, виконання яких забезпечує досягнення навчальної мети, акцентуючи увагу здобувачів вищої освіти на теоретичній і практичній значущості опрацювання питань, пов'язаних із формами права.

Основна частина заняття спрямована на практичне опанування матеріалу шляхом обговорення підготовлених здобувачами вищої освіти відповідей на навчальні питання під контролем науково-педагогічного працівника, перевірки та оцінювання підготовленого матеріалу. Відповіді на кожне навчальне питання та вирішені завдання мають бути викладені письмово у конспекті з посиланням на норми національного законодавства та міжнародних актів, практику Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та інших установ. Практичне заняття передбачає групове та індивідуальне вирішення та моделювання практичних кейсів, проведення бінарних занять за участю працівників підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів, провідних фахівців, учених, практиків.

У *заклучній частині* заняття підбиваються підсумки розгляду всіх навчальних питань і формуються висновки щодо проблемних аспектів розвитку форм права.

Навчальні питання:

1. Поняття та види форм права. Співвідношення форми і джерела права.
2. Правовий звичай як джерело права.
3. Судова практика та правовий прецедент як джерела права: поняття, ознаки.
4. Нормативно-правовий договір: поняття, ознаки, види.
5. Нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, види.
6. Закон як вид нормативно-правового акта: поняття, ознаки, види. Кодекс як особливий вид закону.
7. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, значення, види. Співвідношення закону та підзаконного нормативно-правового акта.
8. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.
9. Правова доктрина: поняття та особливості.
10. Загальні принципи права в системі джерел права.
11. Релігійно-правовий текст: поняття, ознаки та особливості.

Методичні вказівки

Право виступає ключовим механізмом регулювання суспільних відносин, який проявляється через конкретні форми. Під час цього семінарського заняття доцільно звернути увагу на таку властивість права, як його формальна визначеність. Рекомендується розглянути процес становлення понять «форма права» та «джерело права» у юридичній науці та визначити взаємозв'язок між ними. Варто дати визначення джерелу (формі) права з різних точок зору – соціальної, генетичної та юридичної. На основі цього сформулювати ознаки та системні характеристики джерел (форм) права, а також ознайомитися з основними підходами до їх класифікації. Після цього необхідно коротко охарактеризувати окремі джерела права, показуючи відмінності між ними та наводячи конкретні приклади. При цьому необхідно акцентувати на методологічних засадах, принципах аналізу та дискусійних аспектах дослідження джерел права⁴.

Особливу увагу слід приділити правовому звичаю як джерелу права, яке складається з правил поведінки, що виникають через багаторазове повторення. Варто визначити його основні ознаки, підкреслити його історичну роль як першого джерела права та значення

⁴ Практикум з теорії держави і права : навч. посіб. / кол. авт. 2-е вид., перероб. і допов. Дніпро : ДДУВС, 2021. 500 с.

у формуванні державності. Доцільно проаналізувати відмінності між закріпленням правового звичаю та нормативно-правового акта.

У межах семінару слід визначити та проаналізувати правовий прецедент як одне з найпоширеніших джерел права у світі, визначити його структуру, види та ознаки. Необхідно показати відмінності між прецедентом і нормативно-правовим актом, а також навести приклади країн, де прецедент займає ключову роль у системі джерел права. Також слід розглянути судову практику як джерело права, її ознаки, роль у національній системі права України та приклади використання у правозастосовній діяльності.

Наступне питання стосується нормативно-правового договору як джерела права, що передбачає угоду із загальнообов'язковими правилами поведінки. Необхідно визначити поняття та ознаки нормативно-правового договору, класифікувати його види, зокрема внутрішньодержавні, конституційні, колективні трудові та адміністративні договори, а також міжнародно-правові договори, розглянути порядок їх укладення, виконання та припинення дії і визначити місце у правовій системі України.

Особливу увагу слід приділити нормативно-правовим актам як джерелу права, розглянувши законодавчий і доктринальний підходи до визначення поняття. Важливо виділити ключові ознаки, які відрізняють нормативно-правовий акт від інших джерел права, здійснити класифікацію за юридичною силою, суб'єктами нормотворчості, обсягом і характером дії, галузевою належністю та формою вираження, а також розкрити співвідношення системи права і системи нормативно-правових актів. Важливо звернутися до положень Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року.

Під час розгляду закону доцільно визначити його ознаки, класифікацію за різними критеріями, надати характеристику кодексу як окремого виду закону, описати його структуру та класифікаційні види. Треба підкреслити відмінності між законами, ухваленими Верховною Радою, та законами, прийнятими на всеукраїнському референдумі.

Далі слід розглянути підзаконні нормативно-правові акти, визначити їхню юридичну природу, охарактеризувати суб'єктів, які можуть їх приймати, а також значення цих актів у правовій системі. Варто здійснити класифікацію підзаконних актів за різними критеріями та порівняти їх із законами, виділивши спільні та відмінні риси.

Особливе значення має розгляд меж чинності нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб, включно з моментом набуття та втрати чинності, зворотною силою, територіальною дією, а також екстериторіальною дією. Необхідно дослідити офіційні джерела

публікації нормативно-правових актів та принципи їх застосування.

Також до теми належить правова доктрина як вторинне джерело права, яке включає юридично визнані ідеї, концепції та теорії, що допомагають визначати зміст правових норм. Варто звернути увагу на історичне застосування доктрини у Давньому Римі, її вплив на законотворчість та правозастосування, а також на значення у релігійних та традиційних правових сім'ях.

Не менш важливе місце займають загальні принципи права як фундаментальні положення об'єктивного права. Рекомендується визначити їх ознаки, навести приклади та окреслити роль у системі національного та міжнародного права.

Останнє питання семінару присвячене релігійно-правовим текстам – джерелу права, характерному для релігійних правових систем, наприклад, ісламського права. Слід визначити поняття релігійно-правового тексту, його ознаки та специфіку застосування.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Співвідношення понять судового прецеденту та судової практики.
2. Місце правової доктрини в сучасній системі джерел права України.
3. Динаміка джерел права в умовах євроінтеграції України.
4. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України.
5. Особливості дії міжнародних, загальнодержавних та місцевих нормативно-правових актів.
6. Виключення з правила щодо поширення дії нормативно-правових актів на осіб, які перебувають на території певної держави.

Теми рефератів:

1. Правовий прецедент у системі джерел права: історія та сучасність.
2. Доктрина правового порядку в Україні: формування, сучасний стан і напрями розвитку.
3. Нормативно-правовий акт як базовий елемент системи джерел права: аналіз української практики.
4. Система нормативно-правових актів України: теоретичні засади та структурні особливості.
5. Закон і підзаконний акт: юридична природа, взаємозв'язок та роль у правовій системі.
6. Стандарти та вимоги до підзаконних нормативно-правових

актів як офіційних юридичних документів.

7. Регулювання нормативно-правовими актами: специфіка застосування за колом суб'єктів.

8. Екстериторіальна дія нормативно-правових актів: правові можливості та проблемні аспекти.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

«Юридичний кейс-лабіринт»

Мета: розвивати аналітичне мислення, здатність застосовувати правові знання на практиці та працювати в команді.

Формат: команди по 3-4 учасники отримують серію послідовних «правових завдань» у вигляді кейсів або ситуацій, пов'язаних із нормативним регулюванням (наприклад, референдуми, нормативно-правові акти, судова практика).

Правила гри:

1. Кожна команда отримує перший кейс і має обмежений час (5-7 хв) на його аналіз і прийняття рішення.

2. Після завершення рішення передається «наступній команді», яка отримує додаткову інформацію або змінені обставини і повинна адаптувати рішення або запропонувати альтернативне.

3. Кожен кейс має кілька можливих правових наслідків; команди обґрунтовують свій вибір усно або письмово.

4. Викладач виступає як модератор та веде підсумкову дискусію, порівнюючи пропозиції команд, виділяючи сильні та слабкі сторони кожного підходу.

Особливості:

– Забороняється користуватися нормативними або науковими джерелами; аналіз ґрунтується на логіці, знаннях, креативності та правових принципах.

– Заохочуються нестандартні рішення, продумані альтернативи та аргументовані дискусії.

– У кінці гри проводиться коротка «рефлексія» – кожна команда обґрунтовує, що вони дізналися та як змінювали б свій підхід у реальній ситуації.

Тема прикладу: «Регулювання місцевих ініціатив через референдуми в Україні», «Взаємодія нормативно-правових актів та судової практики у вирішенні суперечок».

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити порівняльну таблицю. Порівняння джерел права.

Джерело права	Визначення	Ознаки	Приклади	Відмінності від інших джерел
Правовий звичай				
Правовий прецедент				
Нормативно-правовий акт				
Нормативно-правовий договір				

Практичне завдання № 2.

Заповнити порівняльну таблицю. Визначіть види нормативно-правових актів за кожним критерієм, наведіть приклади та коротко охарактеризуйте їх особливості.

Критерій класифікації	Види нормативно-правових актів	Приклади в Україні	Основні особливості
За юридичною силою			
За суб'єктом нормотворчості			
За обсягом дії			
За галузевою належністю			

Практичне завдання № 3.

Заповнити таблицю. Проаналізуйте відмінності між законом і підзаконним актом за різними критеріями та зробіть узагальнений висновок.

Показник	Закон	Підзаконний акт	Висновки щодо відмінностей
Суб'єкт прийняття			
Юридична сила			
Процедура прийняття			
Дія на території та осіб			
Можливість внесення змін			

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

➤ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

➤ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

➤ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.

➤ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1986. № 17. Ст. 343.

➤ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

➤ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

➤ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

➤ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
- Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
- Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
- Про Єдиний державний реєстр нормативних актів: Указ Президента України від 27 червня 1996 року № 468/96 (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1996.
- Порядок ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 року № 376 (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. № 78.

Спеціалізована література:

1. Chepik-Trehubenko O. S. The Political System of Society: Features and Prospects of Development in Ukraine / *The issues of improving legal knowledge in the XXI century: the unity of theory and practice* : collective monograph. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 33-51.
2. Chepik-Trehubenko O., Nalyvaiko L. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4. (48). P. 413-419.
3. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. 11(2). P. 55-79.
4. Panov I., Petrosyan K., Dobroboh L., Chernobuk V., Rashed Y. Digitalization of the social services system in the context of government decentralization: legal regulation and areas of improvement. *Khazanah Hukum*. 2023. Vol. 5. № 3. P. 231-239.
5. Андрусів Л. М. Техніко-юридичні та методологічні засади оприлюднення нормативно-правових актів: моногр. Київ : Кушнір Г. М., 2020. 444 с.
6. Баран А. Нормотворення і правотворення: співвідношення понять

та теоретичне обґрунтування. *Наукові праці Львівського національного університету імені Івана Франка*. 2021. Т. 67. № 1. С. 28-36.

7. Берназюк Я. О. Темпоральний підхід до вирішення колізії між актами законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72 (2). С. 43-52.

8. Вовк В. М. «Правове нормотворення» vs «правова нормотворчість». *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2021. № 12. С. 17-21.

9. Вовк В. М. Нормотворення та правова нормотворчість: змістовні відмінності. *Університетські наукові записки*. 2021. Вип. 1. С. 112-118.

10. Добробог Л. Систематизація законодавства: актуальні питання. *Правові новели*. 2023. № 5. С. 89-94.

11. Котицький М. Поняття й завдання нормотворчої діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2021. Вип. 28. С. 67-74.

12. Лавренко Д. О. Значення юридичної конструкції як засобу юридичної техніки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 88-94.

13. Лук'янов Д. В., Прийма С. В. Юридичні колізії у законодавстві України: стан і шляхи розв'язання. *Право України*. 2021. № 12. С. 128-145.

14. Ляшенко Р. Д. Казуальне судове тлумачення: поняття та принципи. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 492-498.

15. Назарко А. А. Правові колізії: інституційні виклики національного судового переслідування воєнних злочинів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 697-701.

16. Осауленко В. Т. Місце держави в сучасній нормотворчості: теоретико-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 45-53.

17. Павлова М. А. Співвідношення преюдиції з деякими суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 22-25.

18. Пархоменко Н. М. Переконливий прецедент як результат нормотворчості суду (сутнісні та змістовні аспекти). *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 131-140.

19. Погорєлова З. О. Нормотворчі повноваження Президента України: поняття і правова природа. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72 (1). С. 67-72.

20. Погорєлова З. О. Поняття і структура нормотворчої діяльності держави як одного з видів людської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78 (1). С. 52-57.

ТЕМА 8. ПРАВОУТВОРЕННЯ. ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

Практичне заняття «Правоутворення. Юридична техніка»

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів вищої освіти комплексне розуміння процесу правоутворення як системного явища, ознайомити з основними етапами, формами, розвинути навички аналізу правотворчої діяльності. Особлива увага приділяється юридичній техніці як інструменту якісного формулювання нормативно-правових актів, удосконаленню умінь застосовувати правила юридичної техніки при складанні правових документів, а також вихованню здатності критично оцінювати законодавчі тексти з точки зору їх логічної узгодженості, зрозумілості та ефективності.

Місце проведення – навчальна аудиторія (згідно з розкладом занять).

Кількість годин – 2 год.

План проведення заняття

План проведення заняття передбачає три структурно-логічні взаємопов'язані етапи.

У вступній частині науково-педагогічний працівник формулює мету заняття, оголошує навчальні питання, що мають бути розглянуті, та завдання, виконання яких забезпечує досягнення навчальної мети, акцентуючи увагу здобувачів вищої освіти на теоретичній і практичній значущості опрацювання питань, пов'язаних із правоутворенням та юридичною технікою.

Основна частина заняття спрямована на практичне опанування матеріалу шляхом обговорення підготовлених здобувачами вищої освіти відповідей на навчальні питання під контролем науково-педагогічного працівника, перевірки та оцінювання підготовленого матеріалу. Відповіді на кожне навчальне питання та вирішені завдання мають бути викладені письмово у конспекті з посиланням на норми національного законодавства та міжнародних актів, практику Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та іншими установами. Практичне заняття передбачає групове та індивідуальне вирішення та моделювання практичних кейсів, проведення бінарних занять за участю працівників підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів, провідних фахівців, учених, практиків.

У заключній частині заняття підбиваються підсумки розгляду всіх навчальних питань і формуються висновки щодо проблемних аспектів правоутворення та юридичної техніки.

Навчальні питання:

1. Правоутворення. Поняття та ознаки правотворчості, її співвідношення з поняттями «нормотворчість» та «законотворчість».
2. Функції та принципи правотворчості.
3. Суб'єкти та види правотворчості.
4. Поняття та стадії правотворчого процесу.
5. Юридична техніка: сутність, функції та структура.
6. Нормотворча техніка: поняття та загальна характеристика.
7. Юридична термінологія: поняття, ознаки, види та функції юридичних термінів. Проблеми уніфікації юридичної мови.
8. Систематизація нормативно-правових актів: поняття, сутність та призначення: облік, інкорпорація та консолідація; кодифікація та створення зводу законів як особливі змістовні форми систематизації нормативно-правових актів.

Методичні вказівки

Під час вивчення першого питання здобувачам вищої освіти варто звернути увагу на сутність та зміст категорії «правоутворення». Потім надати визначення правотворчості як діяльності, спрямованої на створення, зміну чи скасування правових норм. Доцільно розмежовувати поняття «нормотворчість» (створення норм права будь-якими суб'єктами), «правотворчість» (ширше явище, яке включає формування права в цілому) та «законотворчість» (діяльність парламенту з прийняття законів).

У наступному питанні пропонується розглянути функції та основні принципи правотворчості (гуманізм, демократизм, законність, науковість тощо), реалізація яких забезпечить якість та ефективність правотворчого процесу. Під час розгляду питання функцій та принципів правотворчості слід підкреслити, що функції правотворчості відображають основні напрями її впливу на суспільні відносини, зокрема регулятивну, виховну та стабілізуючу. Важливо також опанувати принципи правотворчості – законність, демократизм, наукову обґрунтованість і системність, які забезпечують якість правових норм щодо суб'єктів та видів правотворчості, слід звернути увагу на безпосередню правотворчість, тобто правотворчість народу та делеговану правотворчість, яка здійснюється за дорученням вищого представницького органу влади, правотворчість гілок влади та окремо

правотворчість глави держави, також доцільно розглянути правотворчість громадських організацій та локальну правотворчість, детально розкрити суб'єкти, охарактеризувати їх повноваження та види актів, що вони видають. Щодо питання видів правотворчості, то слід розглянути їх через критерії класифікації, що надасть більш ґрунтовну та змістовну видову характеристику.

Розглядаючи суб'єкти та види правотворчості, здобувачам варто звернути увагу на розмежування кола суб'єктів правотворчості – від органів державної влади до безпосереднього народу через референдуми. Доцільно також проаналізувати класифікацію видів правотворчості: безпосередня, опосередкована, законотворчість, підзаконна нормотворчість тощо.

У межах розгляду четвертого питання рекомендовано розглядати правотворчий процес як послідовність дій, що включає ініціацію, підготовку, обговорення, прийняття та оприлюднення нормативно-правового акта. Здобувачі мають засвоїти, що кожна стадія має власне призначення і процедуру, а від їх дотримання залежить легітимність акта.

У наступному питанні необхідно акцентувати, що юридична техніка – це система засобів і прийомів, які застосовуються у процесі створення та застосування права. Рекомендується розглянути її функції (упорядкувальна, комунікативна, оптимізаційна) та структуру (прийоми, правила, засоби вираження). Так, термінологічна система права виступає певним ядром, що об'єднує всі структурні елементи та стилістичні функції юридичної мови.

Далі потрібно розглянути питання нормотворчої техніки як різновиду юридичної техніки: поняття, елементи, види. Доцільно зосередитись на тому, що нормотворча техніка включає сукупність прийомів підготовки текстів нормативно-правових актів. Здобувачам слід розглянути основні її елементи (мовні засоби, структура акта, формулювання норм) і види (законодавча, підзаконна, договірна).

Надалі рекомендовано вивчити правила формулювання правових норм, логічної побудови статей і структуризації законодавчого акта. Слід наголосити на вимогах до мови закону – чіткості, лаконічності, відсутності суперечностей.

Під час роботи над питанням «юридична термінологія» слід звернути увагу на значення точності й однозначності юридичних термінів для правотворчої діяльності. Рекомендується розглянути класифікацію термінів, їх функції та актуальні проблеми уніфікації правничої мови.

В останньому питанні слід підкреслити, що систематизація є важливим напрямом удосконалення законодавства, спрямованим на

забезпечення його узгодженості та доступності. Рекомендується розглянути відмінності між формами систематизації (облік, інкорпорація, консолідація, кодифікація) та визначити значення зводу законів у правовій системі.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Стадії правотворчого процесу та їх характеристика.
2. Юридична техніка: сутність, структура та значення у правотворчості.
3. Нормотворча техніка: її елементи та основні види.
4. Законодавча техніка: правила і вимоги до побудови нормативно-правових актів.
5. Юридична термінологія як інструмент правотворчості: проблеми уніфікації правничої мови.

Теми рефератів:

1. Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення.
2. Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики.
3. Пряма правотворчість як вид правотворчості в сучасній Україні.
4. Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: проблеми реалізації та шляхи вдосконалення.
5. Форми та методи реалізації функцій держави у сфері правотворчості.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

Робота в малих групах. Час – 15 хв. Здобувачі освіти поділяються на групи по 4-5 осіб. Кожна група отримує картку з коротким описом практичної ситуації, яка ілюструє один із принципів правотворчості (наприклад: підготовка закону без урахування наукової експертизи; широке громадське обговорення проекту закону; уніфікація законодавства з метою усунення колізій тощо). Завдання групи – через 5 хвилин визначити, який саме принцип правотворчості проявляється у ситуації, та підготувати 2-хвилинну мініпрезентацію із поясненням його змісту та значення.

Інтерактивне завдання № 2.

«Останнє слово». Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач пропонує здобувачам освіти по черзі висловити у форматі «короткого меседжу» (до 30 секунд) власну думку щодо основних тенденцій розвитку та вдосконалення правотворчості в Україні. Викладач передає «уявний естафетний символ» (наприклад, ручку чи маркер), і слово має право сказати лише той, у кого він у руках. Після висловлювання «символ» передається далі, доки кожен здобувач не матиме змоги передати словами свої міркування.

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити таблицю. Наведіть приклади реалізації кожної функції та принципу правотворчості в сучасному законодавстві України.

Функції правотворчості	Приклад з практики
Регулятивна	
Виховна	
Стабілізуюча	
Інші (вказати)	
Принципи правотворчості	Приклад з практики
Законність	
Демократизм	
Науковість	
Системність і узгодженість	
Наступність	

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю. Розподіліть суб'єктів правотворчості за їх видами та наведіть приклади актів, які вони ухвалюють.

Суб'єкт	Вид правотворчості	Приклад акта
Верховна Рада України		
Президент України		
Кабінет Міністрів України		
Органи місцевого самоврядування		
Народ (через референдум)		

Практичне завдання № 3.

Заповнити таблицю. Вкажіть визначення та приклади використання елементів юридичної техніки.

Елемент юридичної техніки	Визначення	Приклад застосування
Юридична термінологія		
Юридичні конструкції		
Презумпції		
Фікції		
Аксіоми		

Практичне завдання № 4.

Заповнити таблицю. Порівняйте різні форми систематизації, заповнивши таблицю.

Форма систематизації	Сутність	Приклад	Переваги	Недоліки
Облік				
Інкорпорація				
Консолідація				
Кодифікація				
Створення зводу законів				

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

➤ Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

➤ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.

➤ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

➤ Регламент розгляду Комітетом проектів нормативно-правових актів

: затверджений рішенням Комітету Верховної Ради України з питань антикорупційної політики від 12.03.2020, протокол № 31. URL : https://crimecor.rada.gov.ua/news/Pravova_baza_diyalnosti_Komitetu/74140.html

Спеціалізована література:

1. Бачова Л. Л. Ієрархія підзаконних нормативно-правових актів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 23-26.
2. Волохов О. С. Публічні консультації як етап правотворчої діяльності в Україні: ефективність правових механізмів та міжнародні стандарти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 89 (1). С. 26-34.
3. Грошко Б. Б. Судова практика як джерело правотворчого процесу в цивільно-правовому регулюванні земельних відносин в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 89 (1). С. 292-298.
4. Гусарєв С. Ефективна правотворчість: від теоретичних засад до практичного втілення. Філософські та методологічні проблеми права. 2025. № 1. С. 116-117.
5. Добробог Л. М. Поняття юридичних конструкцій як елементу нормотворчої техніки. *Нове українське право*. 2025. № 1. С. 27-32.
6. Добробог Л. М. Юридичні конструкції та правове регулювання: діалектика взаємозв'язку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 1. С. 8-12.
7. Кириченко В. Є. Правотворчість в Україні унормована законом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 24-35.
8. Костицький М. Онтологія правотворчості. Філософські та методологічні проблеми права. 2025. № 1. С. 7-13.
9. Кот О. О., Колодій А. М. Закон України «Про правотворчу діяльність» як нормативна основа правоутворення, правотворчості, законотворчості та нормотворчості в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2024. № 8. С. 51-57.
10. Кулініч О. О. Методологічні аспекти юридичної техніки у правотворчості та правозастосування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 142-146.
11. Кулініч О. О. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення юридичних конструкцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 152-156.
12. Лавренко Д. О. Значення юридичної конструкції як засобу юридичної техніки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 56-60.

13. Лавренко Д. О. Значення юридичної техніки для розвитку суспільства та держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 204-209.
14. Лавренко Д. О. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні в умовах євроінтеграції. *Академічні візії*. 2023. № 18. С. 23-26.
15. Лавренко Д. О. Функціональна панель юридичних конструкцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №. 3. С. 66-70.
16. Лавренко Д. О. Юридична конструкція та її види в комплексі елементів законотворчої техніки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 974-978.
17. Лавренко Д. О. Юридичні конструкції як засіб забезпечення стабільності правової системи в період кризи. *Соціологія права*. 2025. № 1. С. 105-108.
18. Львова О. Л. Моральні засади сучасної правотворчості: теоретичні і практико-прикладні аспекти. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2024. Вип. 96. С. 4-15.
19. Міловська Н. В. Принцип правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2022. Вип.1. С. 57-63.
20. Ніколенко Л. М. Децентралізація нормопроєктування: імплементація принципу субсидіарності в правотворчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 88 (1). С. 173-178.
21. Олійник Б. І. Феномен правотворчості та його осмислення у правових вченнях епохи Просвітництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 89(1). С. 121-126.
22. Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади : моногр. / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 512 с.
23. Погорєлова З. О. Нормотворчі повноваження органів виконавчої влади як правова основа їх нормотворчої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 47-52.
24. Тернавська В. М. Правотворча політика України : моногр. Одеса : Гельветика, 2022. 120 с.
25. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України : моногр. Київ : Алерта, 2024. 226 с.

ТЕМА 9. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА (самостійна робота)

ТЕМА 10. ПРАВОВІДНОСИНИ. ЮРИДИЧНІ ФАКТИ

Семінарське заняття «Правовідносини. Юридичні факти»

Навчальна мета заняття: сформувати у здобувачів освіти розуміння сутності правовідносин та їх основних елементів, ознайомити з поняттям юридичного факту та його видами, а також розвинути навички аналізу конкретних правових ситуацій для визначення настання правових наслідків.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання

1. Правовідносини: поняття, ознаки та класифікація видів.
2. Суб'єкти правовідносин: поняття та види.
3. Правосуб'єктність: поняття, елементи та їх характеристика. Правовий статус особи.
4. Поняття і види об'єктів правовідносин. Моністична та плюралістична теорії об'єкта правових відносин.
5. Зміст правовідносин: юридичний та фактичний елементи.
6. Юридичний факт: поняття, ознаки та класифікація. Юридична фікція, правова аксіома, преюдиція як специфічні юридичні факти.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання теми слід розпочати з визначення, що собою являють правовідносини. Вони є врегульованими нормами права суспільними відносинами, що виникають між суб'єктами права та включають їхні права та обов'язки. Ознаками правовідносин є наявність правового регулювання, взаємність прав і обов'язків, забезпечення державним примусом та соціальна значущість. Класифікація видів правовідносин здійснюється за різними критеріями, зокрема за предметом регулювання, характером прав та обов'язків, а також за сферою застосування (публічні і приватні, майнові і немайнові). Вивчення правовідносин дозволяє зрозуміти логіку функціонування права та роль кожного суб'єкта у правовому процесі.

Розгляд наступного питання семінарського заняття необхідно розпочати з термінологічного визначення структури правовідносин.

Також необхідно показати, що правові відносини є складним явищем, яке має внутрішню організацію та складається з таких елементів, як суб'єкт, об'єкт та зміст правовідносин. У межах питання важливим є розгляд визначення поняття суб'єктів правовідносин, після чого слід навести їх класифікацію з наведенням прикладів. Суб'єкти правовідносин – це фізичні та юридичні особи, державні органи та організації, на яких покладаються права та обов'язки. Види суб'єктів визначаються за критеріями статусу, компетенції та участі у суспільних відносинах, що регулюються правом. Розрізнення фізичних і юридичних осіб, державних органів та інших суб'єктів дає змогу точно визначати коло учасників конкретних правових ситуацій.

Розгляд теми передбачає також розкриття категорії правосуб'єктності через призму аналізу її окремих елементів (правоздатності, дієздатності та деліктоздатності). Правосуб'єктність – це здатність особи бути носієм прав і обов'язків, що визначається її правовим статусом. Основними елементами правосуб'єктності є правоздатність і дієздатність, які характеризують можливості особи володіти правами та реалізовувати їх самотійно або через представників. Правовий статус особи відображає її юридичне становище в суспільстві та включає права, обов'язки і відповідальність перед законом. Вивчення правосуб'єктності та правового статусу дозволяє оцінити, яким чином норми права впливають на поведінку суб'єктів у правовій системі, розкрити соціальну та юридичну сторону поняття. Розглядаючи категорію «правоздатність», необхідно звернути увагу на види правоздатності (загальну, галузеву та спеціальну). Переходячи до аналізу дієздатності, необхідно надати визначення поняття, а також звернути увагу на рівні дієздатності та фактори, які впливають на них. У межах питання слід розглянути категорію «правочиноздатність», після цього проаналізувати деліктоздатність як складовий елемент правосуб'єктності.

У межах наступного питання семінарського заняття необхідно надати визначення поняття «об'єкт правовідносин» та проаналізувати окремі їх різновиди з точки зору моністичної та плюралістичної теорії. Звернути увагу на співвідношення понять «об'єкт правовідносин» та «об'єкт права».

Щодо змісту правовідносин, то він знаходить своє відображення у взаємних правах та обов'язках суб'єктів правовідносин. Розглядаючи зазначене питання, необхідно надати характеристику юридичного та матеріального елемента змісту правовідносин. При характеристиці питання надати визначення категоріям «суб'єктивне право» та «юридичний обов'язок». Переходячи до суб'єктивного права, слід

розкрити структурну побудову та здійснити характеристику його видів. Розглядаючи юридичний обов'язок як складову змісту правовідносин, треба визначити елементи поняття, а також навести приклади, і після цього перейти до характеристики фактичного змісту правовідносин.

Надаючи відповідь на останнє питання, слід першочергово визначити юридичні факти як такі конкретні життєві обставини, з котрими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Розглядаючи питання, доцільно розглянути матеріальну і нормативну (формально-юридичну) основу юридичних фактів. Після цього необхідно здійснити характеристику ознак, притаманних зазначеному питанню, а також проаналізувати функції юридичних фактів, зокрема, основну та додаткову. Необхідно також вказати і на підстави класифікації юридичних фактів. Критеріями класифікації можуть бути: вольовий; відношення до права; спрямованість волі на правові наслідки; за юридичними наслідками, за онтологічним статусом, за складом тощо. Особливе місце в системі юридичних фактів займають юридичні стани – тривалі миттєві обставини (громадянство, перебування у шлюбі, судимість тощо). Кожному з видів юридичних фактів необхідно дати загальну характеристику. Також слід зауважити, що у деяких випадках для виникнення, зміни та припинення правовідносин необхідний фактичний склад. Тобто наявність або відсутність декількох юридичних фактів⁵. У межах питання необхідно також розглянути правову презумпцію як юридичний факт, її поняття, ознаки та види. Своєрідними юридичними фактами є і юридичні фікції, тому їх характеристика також буде доцільною. Розкриваючи питання, необхідно також звернути увагу на юридичні аксіоми та відомості, які вони повинні містити. Завершуючи розгляд питання, слід згадати про преюдиції та їх значення як підстав складних правовідносин із захисту та охорони прав та законних інтересів особи, суспільства і держави.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Правовідносини як вид соціальних відносин: значення для науки та практики.
2. Матеріальні та юридичні передумови виникнення правовідносин.
3. Правосуб'єктність: поняття та загальна характеристика.
4. Фактори, які впливають на обсяг дієздатності.
5. Моністична та плюралістична теорії об'єкта правовідносин.
6. Характеристика юридичного та матеріального елемента змісту

⁵ Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. 3-тє вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 584 с.

правовідносин.

7. Юридична презумпція, юридична преюдиція та юридична фікція: співвідношення понять.

8. Роль юридичних фікцій у регулюванні правовідносин.

Теми рефератів:

1. Загальна характеристика складових елементів правовідносин.
2. Діалектична єдність природи моральних і правових відносин.
3. Поняття і ознаки публічних правовідносин.
4. Фізичні особи як суб'єкти правових відносин.
5. Колективні суб'єкти правовідносин: поняття та загальна характеристика.
6. Юридичні особи як суб'єкти правовідносин.
7. Правосуб'єктність фізичних осіб як суб'єктів правовідносин.
8. Межі здійснення правосуб'єктності юридичними особами України.

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити таблицю. Проаналізуйте наведені приклади і заповніть таблицю.

Приклад ситуації	Суб'єкт правовідносин	Об'єкт правовідносин	Права	Обов'язки
Громадянин уклав договір купівлі-продажу квартири				
Підприємство надає працівнику оплачувану відпустку				
Власник транспортного засобу відповідає за шкоду, заподіяну іншій особі				
Школяр отримав оцінку за виконання домашнього завдання				

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю, вказавши вид юридичного факту та приклад.

Юридичний факт	Види (подія, дія, бездіяльність)	Вольова ознака (вчинена/невчинена)	Приклад
Народження дитини			
Підписання трудового договору			
Залишення без оплати рахунка за комунальні послуги			
Природне стихійне лихо (пожежа)			

Практичне завдання № 3.

Заповнити таблицю. Для кожного прикладу вкажіть елементи правосуб'єктності (правоздатність, дієздатність), а також зміст прав і обов'язків

Ситуація	Правоздатність	Дієздатність	Права	Обов'язки
Студент укладає договір на навчання в університеті				
Громадянин отримав спадщину				
Працівник здійснює трудові обов'язки				

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

➤ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

➤ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і

допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

➤ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.

➤ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

Спеціалізована література:

1. Артикуленко О. В. Правосуб'єктність юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 21 с.

2. Гордєєв В. В. Юридичні факти в адміністративному судочинстві України : дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 423 с.

3. Гуйван П. Д. До питання про правову сутність цивільного строку. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 4. С. 35-42.

4. Дроздов О. М., Дроздова О. В., Ковтун В. В. Презумпція невинуватості як аксіологічний і нормативний феномен: концептуальний аналіз європейської прецедентної практики. *Право України*. 2024. № 12. С. 115-147.

5. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 49-57.

6. Зеленко І. П. Плюралізм підходів до класифікації правових аксіом. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Право*. 2022. Вип. 12. С. 9-13.

7. Ільків О. В. Юридичний факт як підстава припинення речових прав. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 28. С. 88-95.

8. Ільчишин Н. В. Характеристика суб'єктів у правовідносинах адміністративного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Хмельницький, 2019. 21 с.

9. Карабін Т. О. Правовідносини у сфері реєстрації актів цивільного стану: аналіз юридичних фактів. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 73. С. 71-77.

10. Малишев Б. В. Обмеження дії презумпції невинуватості у практиці Європейського суду з прав людини (теоретико-правові аспекти). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 87 (1). С. 83-89.

11. Мамедов Г. А. Презумпція невинуватості у Міжнародному

кримінальному суді: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 88 (4). С. 97-101.

12. Матвеев В. Ю. Штучний інтелект: суб'єкт чи об'єкт цивільних правовідносин? *Правова держава*. 2025. № 57. С. 173-179.

13. Павлишин Ю. П. Правосуб'єктність як основа адміністративно-правового статусу громадян України. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. № 25. С. 245-246.

14. Пасечник О. В. Щодо перспектив застосування юридичних фікцій у міжнародному праві. *Приватне та публічне право*. 2023. № 1. С. 82-86.

15. Петрончак Ю. О. Приватні правовідносини як вимір буття особи у зрізі дозволеного і належного. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. №8. С. 46-50.

16. Пушкарьова Н. Ф. Адміністративно-правові відносини з надання адміністративної опіки у сфері вищої освіти. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 19. С. 101-107.

17. Руденко М. М. Юридична природа юридичних фактів в системі адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. Вип. 4. С. 89-95.

18. Сидоренко В. В. Правові аксіоми в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 28. С. 39-45.

19. Шимон С. І. Негативні юридичні факти як предмет доказування в адміністративному та цивільному судочинстві. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 57. С. 112-118.

20. Шимон С. І., Лупало О. А. Негативні юридичні факти як предмет доказування в адміністративному та цивільному судочинстві. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 57. С. 112-118.

ТЕМА 11. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Практичне заняття «Тлумачення норм права»

Навчальна мета заняття полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти знань про способи та методи тлумачення правових норм, їх значення у практичному застосуванні права, а також у розвитку навичок правильного визначення змісту правових приписів у різних галузях права.

Місце проведення – навчальна аудиторія (згідно з розкладом занять)

Кількість годин – 2 год.

План проведення заняття

План проведення заняття передбачає *три структурно-логічні взаємопов'язані етапи*.

У *вступній частині* науково-педагогічний працівник формулює мету заняття, оголошує навчальні питання, що мають бути розглянуті, та завдання, виконання яких забезпечує досягнення навчальної мети, акцентуючи увагу здобувачів вищої освіти на теоретичній і практичній значущості опрацювання питань, пов'язаних із тлумаченням норм права.

Основна частина заняття спрямована на практичне опанування матеріалу шляхом обговорення підготовлених здобувачами вищої освіти відповідей на навчальні питання під контролем науково-педагогічного працівника, перевірки та оцінювання підготовленого матеріалу. Відповіді на кожне навчальне питання та вирішені завдання мають бути викладені письмово у конспекті з посиланням на норми національного законодавства та міжнародних актів, практику Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та інших установ. Практичне заняття передбачає групове та індивідуальне вирішення та моделювання практичних кейсів, проведення бінарних занять за участю працівників підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів, провідних фахівців, учених, практиків.

У *заклучній частині* заняття підсумовується розгляд всіх навчальних питань і формуються висновки щодо проблемних аспектів тлумачення норм права та його практичне застосування, шляхів їх вирішення.

Навчальні питання:

1. Тлумачення норм права: поняття, ознаки, елементи, значення у правотворчій та правозастосовній діяльності.
2. Способи тлумачення норм права: види та їх характеристика.
3. Офіційне та неофіційне тлумачення: поняття, види та їх характеристика.
4. Види тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту.
5. Інтерпретаційно-правові акти: поняття та види.

Методичні вказівки

Ретельне вивчення проблематики тлумачення норм права є важливою умовою якісної підготовки майбутніх правників та формування у них практичних компетентностей застосування законодавства. Необхідно розглянути сутність і ознаки тлумачення, його роль у правотворчій і правозастосовній діяльності, а також звернути увагу на об'єкт, предмет і чинники, які зумовлюють потребу в тлумаченні. Особливе значення має аналіз основних способів тлумачення – граматичного, логічного, системного, історичного, телеологічного та спеціально-юридичного, оскільки їх поєднання дозволяє найточніше розкрити зміст правових норм. Важливим напрямом є також дослідження офіційного і неофіційного тлумачення, їх різновидів та правових наслідків, а також класифікації за обсягом правового змісту – на розширювальне, обмежувальне та буквальне.

У межах подальшого розгляду слід докладно охарактеризувати методи тлумачення норм права. Варто відзначити, що жоден із них не може застосовуватися ізольовано, адже лише їх комплексне поєднання дає змогу найбільш повно і глибоко зрозуміти правове регулювання. Доцільно також дослідити сучасні, нетрадиційні підходи до тлумачення та проілюструвати їх прикладами.

Аналізуючи види тлумачення, важливо підкреслити, що офіційне тлумачення здійснюється уповноваженими органами у межах їхньої компетенції, закріплюється у спеціальному акті та має загальнообов'язкову силу. Натомість неофіційне тлумачення не наділене юридичною обов'язковістю й може здійснюватися будь-якими суб'єктами, виходячи з професійного рівня, досвіду чи особистих знань. У цьому контексті необхідно провести класифікацію різновидів як офіційного, так і неофіційного тлумачення.

Класифікація за обсягом правового змісту дає можливість виокремити буквальне, розширювальне та обмежувальне тлумачення. При цьому слід розкрити співвідношення між «буквою» та «духом» закону, звертаючи увагу на межі використання кожного виду.

Останній блок передбачає вивчення інтерпретаційно-правових актів. Необхідно дати їм визначення, окреслити їхні властивості (зокрема, загальнообов'язковість, прийняття уповноваженими суб'єктами, наявність спеціальної форми, дія в часі та можливість зворотної дії). Варто назвати основні різновиди таких актів і наголосити на особливостях автентичного та делегованого, а також нормативного і казуального тлумачення правових норм.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Принцип верховенства права як орієнтир у судовому тлумаченні норм права.
2. Тлумачення міжнародних договорів у контексті їх застосування у внутрішньому правопорядку.
3. Конституція та закони: особливості тлумачення крізь призму порівняльного правознавства.
4. Теоретичні та практичні аспекти статичного й динамічного підходів у процесі тлумачення права.

Теми рефератів:

1. Практика Конституційного Суду України щодо тлумачення положень Конституції.
2. Акти офіційного тлумачення норм права: поняття та ключові характеристики.
3. Конституційна юстиція і тлумачення основних законів: компаративний аналіз.
4. Розвиток принципів офіційного тлумачення Конституції України.
5. Міжнародно-правові норми у контексті тлумачення: від теорії до практики.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

Робота в групах. Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мають особливу природу, що дозволяє поєднувати традиційні способи тлумачення (лінгвістичний, системний, історичний, логічний) із специфічними підходами, які сформував Європейський суд з прав людини. Суд розглядає Конвенцію як «живий інструмент», тому розробив власні принципи її тлумачення.

Завдання:

1. Ознайомтеся з такими принципами тлумачення:
 - автономне тлумачення понять;
 - ефективне тлумачення;
 - еволюційне тлумачення;
 - межі розсуду держави (margin of appreciation);
 - принцип «європейського консенсусу».
2. У групах підготуйте коротке пояснення:
 - сутність кожного принципу;
 - його переваги та можливі ризики/недоліки;
 - приклади застосування цих принципів у практиці ЄСПЛ.
3. Обговоріть, чи є випадки використання зазначених підходів у рішеннях судів України і наведіть приклади (за можливості).

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповніть таблицю, в якій потрібно вказати визначення, приклад та юридичні наслідки кожного виду тлумачення.

Вид тлумачення	Визначення	Приклад застосування	Юридичні наслідки
Розширювальне			
Обмежувальне			
Буквальне			

Практичне завдання № 2.

Визначте, який вид тлумачення слід застосувати. Обґрунтуйте відповідь.

1. У законі йдеться, що «дитина має право на освіту». Чи охоплюється цим положенням дошкільна освіта?

2. Норма передбачає «відповідальність за пошкодження майна». Чи поширюється вона на випадок, коли шкода завдана власному майну?

3. Закон встановлює, що «робочий день триває 8 годин». Чи допускає це положення встановлення скороченого робочого часу для окремих категорій працівників?

Практичне завдання № 3.

Заповніть таблицю, в якій потрібно вказати визначення, приклад та юридичні наслідки кожного виду тлумачення.

Спосіб тлумачення	Сутність	Приклад застосування	Переваги	Обмеження
Граматичний				
Логічний				
Системний				
Історичний				
Телеологічний				
Спеціально-юридичний				

Практичне завдання № 4.

Практичне складання інтерпретаційного акта.

Складіть короткий текст (2–3 абзаци), який міг би бути прикладом офіційного тлумачення норми, що передбачає: *«Громадяни мають право на безоплатну медичну допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я».*

Вкажіть:

- яке коло осіб охоплюється терміном «громадяни»;
- чи поширюється норма на екстрену та планову медичну допомогу;
- чи може стягуватись плата за додаткові послуги.

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України

(щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).

➤ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.

➤ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1986. № 17. Ст. 343.

➤ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

➤ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

➤ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

Спеціалізована література:

1. Албу А. А. Тлумачення міжнародних договорів: правовий аспект. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 427-431.

2. Антошкіна В. К. Індивідуальні правові акти як об'єкт тлумачення. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. *Вчені записки ТНУ імені Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 7-13.

3. Антошкіна В. К. Особливості тлумачення в системі приватного права. *Правова позиція*. 2020. № 3. С. 7-12.

4. Завальнюк С. В. Співвідношення аналогії права та поширювального тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 1. С. 18-21.

5. Занфірова Т. А., Айдинян А. В. Поширювальне тлумачення норм права в окремих рішеннях Конституційного суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 30-33.

6. Єрмоленко Д. О., Удовика Л. Г. «Об'єктивна» та «суб'єктивна» концепції тлумачення права у німецькій правовій доктрині. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2023. Вип. 15 (2). С. 40-46.

7. Лемак В. В. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 133-143.

8. Лисак А. А. Тлумачення принципу верховенства права в практиці ЄСПЛ: кримінально-правовий аспект. *Актуальні проблеми*

держави і права. 2024. Вип. 102. С. 80-88.

9. Литвин О. П. Судовий прецедент ЄСПЛ у правовій системі України: методологічні проблеми тлумачення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 89 (4). С. 161-166.

10. Ліпинський В. В. Тлумачення адміністративно-деліктних правових норм: поняття та сутність. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 16. С. 168-179.

11. Ляшенко Р. Д. Казуальне судове тлумачення: поняття та принципи. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 492-498.

12. Ляшенко Р. Д., Киришун Ю. С. Техніка тлумачення норм права: поняття, принципи, структура. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 3. С. 3-7.

13. Міма І. В. Розширене тлумачення норм права та аналогія права: окремі аспекти співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 102. С. 98-106.

14. Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / [уклад. : С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; комент.: К. Городенська, Л. Колібаба, В. Фурса ; вступ. слово П. Гриценка ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого]. Харків : Право, 2025. 352 с.

15. Мочерад А. М. Верховний суд як суб'єкт правоінтерпретаційної діяльності: проблеми тлумачення права. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 4. С. 233-240.

16. Навроцька Ю.О. Тлумачення права як зміст інтерпретаційної діяльності: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 3. С. 224-227.

17. Прийма С. В. Принцип доцільності тлумачення права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 6. С. 8-14.

18. Проблеми тлумачення правових норм : посіб. / автор-упоряд. О. М. Балинська. Львів : ЛДУВС, 2021. 392 с.

19. Сердюк В. Ю. Функціональний спосіб тлумачення норм права з оціночними поняттями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 74. С. 40-44.

20. Сердюк В. Конструктивне тлумачення норм права у парадигмі правового конструктивізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2022. Т. 9, № 4. С. 71-76.

21. Середюк В. Ю. Філологічне та логічне тлумачення норм права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2023. № 1. С. 75-81.

22. Таволжанська Ю. С. Поширювальне тлумачення кримінально-правових норм з урахуванням інтерпретаційних вимог ЄСПЛ (на

прикладі норми про кримінальну відповідальність за катування). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 307-309.

23. Шеремета С. А. Застосування Конституції України судами при здійсненні правосуддя шляхом конформного тлумачення законів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 189-193.

24. Юхимюк О. М. Способи (методи) тлумачення права в практиці Суду Справедливості ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 86 (5). С. 358-364.

25. Якименко Т. С. Автентичне тлумачення та інтерпретаційне законодавство: порівняльний-правовий аналіз. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 71-79.

ТЕМА 12. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

Семінарське заняття «Реалізація норм права»

Навчальна мета заняття полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти цілісного розуміння процесу реалізації норм права, його сутності, форм та механізмів. *Практична мета заняття* полягає у розвитку здатності аналізувати конкретні правові ситуації, визначати способи реалізації норм права та оцінювати їх результативність, що сприяє підвищенню професійної компетентності здобувачів у сфері правозастосування.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Реалізація норм права: визначення, характерні риси та основні форми.
2. Застосування норм права: сутність, ознаки та класифікація.
3. Правозастосування: підстави, способи та функції.
4. Основні етапи застосування правових норм.
5. Акти правозастосування: поняття, види та характеристика.
6. Правові прогалини та методи їх подолання: аналогія закону і аналогія права.
7. Колізії правових норм та способи їх вирішення.

Методичні вказівки

Аналіз даної теми передбачає розгляд теоретичних аспектів реалізації норм права, що визначається як поведінка суб'єктів права, зумовлена вимогами правових норм. Реалізація права може проявлятися

як через активні правомірні дії, так і через правомірну бездіяльність. У межах першого питання семінарського заняття слід сформулювати визначення реалізації норм права та окреслити очікуваний результат її здійснення. Особливу увагу треба приділити безпосередній реалізації права та реалізації через правозастосовну діяльність. Потрібно охарактеризувати такі форми реалізації норм права, як виконання, використання та дотримання, наводячи конкретні приклади їх застосування.

У наступному питанні варто розглянути застосування норм права як особливу форму їх реалізації. Необхідно визначити фактори, що зумовлюють необхідність застосування права, а також проаналізувати сутність та ключові ознаки правозастосовної діяльності. Важливо розглянути об'єктивну та суб'єктивну сторони застосування права, щоб зрозуміти її повноту та механізм дії.

У третьому питанні слід розкрити допоміжну роль правозастосовної діяльності у системі правового регулювання. Потрібно розглянути підстави, форми та функції застосування норм права і визначити випадки, коли застосування норм права є необхідним для забезпечення прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин.

Застосування норм права відбувається за визначеною процедурою і спрямоване на реалізацію прав та обов'язків суб'єктів правових відносин. Слід проаналізувати стадії застосування права: фактичну стадію (встановлення обставин справи), юридичну стадію (вибір та тлумачення правової норми) та завершальну стадію (ухвалення рішення у справі). Для глибшого розуміння доцільно розглянути також підстади застосування права.

Тема передбачає вивчення актів правозастосування як індивідуальних рішень уповноважених органів або посадових осіб, які на основі правових норм встановлюють, змінюють або припиняють права та обов'язки конкретних осіб або визначають міру відповідальності за правопорушення. У межах цього питання слід детально охарактеризувати властивості актів правозастосування, здійснити їх класифікацію та з'ясувати відмінності між цими актами та іншими видами юридичних документів.

Недосконалість правового регулювання, слабкий рівень юридичної техніки та динаміка розвитку суспільних відносин спричиняють появу прогалин у праві – ситуацій, коли певні суспільні відносини не врегульовані нормами права. Слід визначити види прогалин та охарактеризувати способи їх подолання: аналогію закону, аналогію права та субсидіарне застосування норм (міжгалузеву аналогію).

Іншою проблемою є випадки, коли одні й ті самі відносини врегульовані кількома нормами одночасно, що створює юридичні колізії. Прогалини та колізії у праві негативно впливають на ефективність правового регулювання. Необхідно визначити ознаки та види колізій, а також засоби їх усунення та подолання в практичному застосуванні права.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Діалектична взаємозалежність правотворчої та правозастосовної діяльності.
2. Справедливість як ключовий принцип у процесі застосування права.
3. Підвищення ефективності законності через правозастосовну практику.
4. Основні фактори, що визначають рішення у сфері правозастосування.

Теми рефератів:

1. Правомірна поведінка правоохоронців як інструмент реалізації правових норм.
2. Субсидіарне застосування норм права: критерії, умови та практичні аспекти.
3. Юридична аргументація як інструмент тлумачення норм прав.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

Рольова гра «Судове засідання».

Час: 15 хв. Здобувачі вищої освіти поділяються на групи по 4-5 осіб. Кожна група отримує картку з описом конкретної ситуації, пов'язаної із застосуванням норм права (наприклад, адміністративне правопорушення, трудовий спір).

Завдання: у ролі суду або комісії здобувачі вищої освіти обговорюють, як правильно застосувати відповідні норми права, визначають підстави, стадії та форми застосування, а потім презентують свої висновки іншим групам. Інші здобувачі вищої освіти можуть задавати питання та пропонувати альтернативні варіанти рішень.

Інтерактивне завдання № 2.

Мікрофон. Час – 10 хв.

Таблиця «Прогалини та колізії у праві».

Час: 10 хв.

Кожна група отримує таблицю з двома колонками: «Проблемна ситуація» і «Спосіб подолання». У колонці «Проблемна ситуація» зазначено приклади прогалин у праві або колізій (наприклад, відсутність регулювання певних правовідносин, суперечність норм у різних законах).

Завдання: здобувачі вищої освіти повинні заповнити колонку «Спосіб подолання», обґрунтувавши вибір: аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм, усунення колізії тощо. Потім кожна група презентує свої варіанти та обговорює їх із класом.

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

Заповнити таблицю, наводячи приклади для кожної форми реалізації:

Форма реалізації	Приклади	Коментарі / пояснення
Виконання		
Використання		
Дотримання		

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю. Акти правозастосування.

Вид акта	Суб'єкт прийняття	Об'єкт / зміст	Особливості	Приклад
Індивідуальний	Посадові особи, державні органи		Має індивідуальний характер, конкретні юридичні наслідки	Рішення суду, адміністративний наказ
Нормативний	Органи законодавчої або виконавчої влади	Встановлює загальні правила поведінки	Має загальний характер, формальна обов'язковість	
Автентичне тлумачення	Вищий орган, який видав норму права	Пояснення змісту норми		Роз'яснення Верховного Суду

Делеговане тлумачення	Спеціально уповноважений орган	Пояснення змісту норми	Обмежена компетенція, не може змінювати норму	Роз'яснення міністерства щодо закону
Казуальне	Компетентні органи або посадові особи		Індивідуальний характер, рішення для конкретної ситуації	Присуд суду, дозвіл на спеціальну діяльність
Нормативно-казуальне	Органи влади різного рівня	Поєднує загальні правила та індивідуальні рішення		Рішення про застосування спецрежиму у регіоні.

Практичне завдання № 3.

Заповнити таблицю. «Прогалини та колізії у праві»

Проблемна ситуація	Види прогалин / колізій	Спосіб усунення / подолання	Коментар
Відсутність нормативного врегулювання правовідносин	Прогалини в праві: нормативна, фактична, юридична	Аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм іншої галузі	
Суперечність норм різних законодавчих актів	Колізії у праві: міжгалузеві, внутрішньогалузеві, міжнормативні	Пряме застосування норми старшого рівня, спеціальна норма, тлумачення компетентного органу	
Відсутність регулювання нових суспільних відносин	Прогалини в праві: технологічна, соціальна	Розширювальне тлумачення, субсидіарне застосування аналогічних норм	
Невизначеність або неоднозначність формулювань	Колізії у праві: формулювальні, структурні	Тлумачення органами влади, судова практика, уточнення законодавцем	

Протиріччя між нормами національного та міжнародного права	Колізії у праві: міжнародно-правові	Пріоритет міжнародних договорів, імплементація в національне законодавство	
--	-------------------------------------	--	--

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

➤ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

➤ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

➤ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

➤ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

➤ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.

➤ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

➤ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

➤ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.

➤ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.

➤ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Атаманова Н. В. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 164-169.
2. Варинський В. О. Правосуб'єктність штучного інтелекту: критичний погляд на автономність. *Інформація і право*. 2024. № 4. С. 83-94.
3. Галущенко Г. В. Теорія та практика застосування іноземного права: моногр. Київ : Алерта, 2019. 312 с.
4. Гапон В. О. Адміністративна правосуб'єктність отримувачів волонтерської допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 82 (2). С. 121-125.
5. Гарасимів Т. З. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права. *Теорія та історія держави і права*. 2021. Т. 3. С. 15-22.
6. Гетманець О. П. Фінансова правосуб'єктність військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 81 (2). С. 89-93.
7. Головчак Р. Ю. Обґрунтування правомірної поведінки особи як гарантії правової безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Т. 65. С. 431-437.
8. Гумін О. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки. *Львівський науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 36-42.
9. Ковальський В. Поняття та складники правової поведінки. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 45-50.
10. Колодій О. А. Правосуб'єктність українського народу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2. С. 14-18.
11. Костюк Н. П. Застосування норм права органами виконавчої влади в Україні: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 20 с.
12. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
13. Петrenchенко С. А. Теоретико-правовий аспект визначення механізму забезпечення прав людини та особливості їх реалізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Т. 41. С. 7-13.
14. Селіхов Д. А. Механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб органами місцевого самоврядування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 34-39.
15. Селіхов Д. А. Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб: змістовне наповнення в умовах децентралізації влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 76-82.

16. Сердюк І. Відповідність законодавчих дефініцій термінопонять «норма права» та «нормативно-правовий акт» положенням сучасних теорій норм права, правових актів і потребам юридичної практики. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (129). С. 105-110.

17. Сердюк І.А. Плюралізм підходів до визначення кількісного аспекту стадій правозастосовного процесу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 25-29.

18. Спасибо-Фатєєва І. Поняття юридичної особи в праві України: ознаки, теорії, доктрини, правосуб'єктність. *Цивілістична платформа*. 2024. № 2. С. 7-44.

19. Чуб А. В. Адміністративна правосуб'єктність приватної особи. *Право та державне управління*. 2020. № 3. С. 53-59.

20. Шульга А. М. Правозначуща поведінка як вид соціальної поведінки. *Форум права*. 2023. № 2. С. 19-31.

ТЕМА 13. ПРАВОВА ПОВЕДІНКА

Практичне заняття «Правова поведінка»

Навчальна мета заняття полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти системного розуміння правової поведінки як суспільно зумовленого та нормованого державою способу поведінки суб'єктів права, що сприяє реалізації правових норм та забезпеченню стабільності правових відносин. Під час заняття передбачається дослідження основних елементів правової поведінки, її видів та форм прояву, а також умов і чинників, що впливають на дотримання правових норм. Особлива увага приділяється аналізу мотивів, цілей та наслідків правомірної та неправомірної поведінки, взаємозв'язку правової поведінки з правовою культурою та правовою свідомістю, а також ролі правової поведінки у забезпеченні ефективного функціонування правової системи.

Місце проведення – навчальна аудиторія (згідно з розкладом занять).

Кількість годин – 2 год.

План проведення заняття

План проведення заняття передбачає *три структурно-логічні взаємопов'язані етапи*.

У *вступній частині* науково-педагогічний працівник формулює мету заняття, оголошує навчальні питання, що мають бути розглянуті, та завдання, виконання яких забезпечує досягнення навчальної мети, акцентуючи увагу здобувачів вищої освіти на теоретичній і практичній значущості опрацювання питань, пов'язаних із правовою поведінкою, її основними ознаками, видами та роллю у правовому регулюванні суспільних відносин.

Основна частина заняття спрямована на практичне опанування матеріалу шляхом обговорення підготовлених здобувачами вищої освіти відповідей на навчальні питання під контролем науково-педагогічного працівника, перевірки та оцінювання підготовленого матеріалу. Відповіді на кожне навчальне питання та вирішені завдання мають бути викладені письмово у конспекті з посиланням на норми національного законодавства та міжнародних актів, практику Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та інших установ. Практичне заняття передбачає групове та індивідуальне вирішення та моделювання практичних кейсів, проведення бінарних занять за участю працівників підрозділів Національної поліції, інших правоохоронних органів, провідних фахівців, учених, практиків.

У *заклучній частині* заняття підбиваються підсумки розгляду всіх навчальних питань і формуються висновки щодо проблемних аспектів правової поведінки та її значення для забезпечення ефективного функціонування правової системи, формуються висновки та рекомендації щодо практичного застосування знань.

Навчальні питання:

1. Сутність правової поведінки: визначення, характерні ознаки, основні види та структура.
2. Характеристика правомірної поведінки:
 - 2.1. Поняття та ключові ознаки правомірної поведінки;
 - 2.2. Класифікація та мотиви правомірної поведінки.
3. Правопорушення: визначення, ознаки, типи та їх характеристика:
 - 3.1. Кримінальні правопорушення;
 - 3.2. Інші правопорушення: адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні тощо.
4. Структура юридичного складу правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.
5. Об'єктивно-неправомірне діяння: поняття та ознаки.
6. Зловживання правом: сутність, основні ознаки та класифікація.

Методичні вказівки

Аналіз поведінки людини дозволяє зробити висновок про її соціальний характер. Поведінка визначається як дії та вчинки конкретного індивіда, які впливають як на нього самого, так і на інших людей та на довкілля загалом. З цього випливає, що будь-яка поведінка має соціальну природу. Соціальна поведінка є сукупністю соціально значимих дій та вчинків індивіда, спрямованих на інших людей або суспільство загалом, регулятором яких виступають соціальні норми.

Правова поведінка є одним із різновидів соціальної поведінки, її сутність визначається властивостями, що змінюються залежно від розвитку суспільства та права, яке регулює суспільні відносини. Зміни в правовій системі впливають на властивості правової поведінки всіх членів суспільства, тобто змінюється і її сутність. Юридично значуща поведінка розглядається як соціально важлива поведінка суб'єктів, визначена принципами права і врегульована його нормами, яка може спричиняти юридичні наслідки.

Правова поведінка, будучи юридичним фактом, сприяє стабільності правовідносин та забезпечує практичну реалізацію прав і свобод громадян. Норми права часто моделюють окремі елементи правової поведінки – правові вчинки, що включають суб'єкта, суб'єктивну сторону, об'єкт та об'єктивну сторону. Важливо розкрити сутність цих елементів і надати їм характеристику, що сприятиме комплексному розумінню правових вчинків і правової поведінки в цілому.

Дослідження правомірної поведінки активно проводиться науковцями, оскільки вона постійно трансформується разом із розвитком суспільства та права, впливом науково-технічного, інформаційного та іншого прогресу. Правомірна поведінка є закономірним процесом, в якому під впливом зовнішнього середовища, особистого сприйняття правових норм, світогляду, рівня правової культури і свідомості формується модель належної поведінки, що проявляється у правовій активності особи.

При підготовці до семінарського заняття здобувачам освіти слід пам'ятати, що правомірна поведінка не є тимчасовим явищем – вона необхідна для суспільства, адже саме через неї впорядковуються суспільні відносини. Реалізується вона окремими особами та групами осіб відповідно до правових норм, а держава виступає гарантом цієї поведінки.

Необхідно надати детальну характеристику суттєвих ознак правомірної поведінки та розгорнуту класифікацію її видів за об'єктивними та суб'єктивними критеріями. За суб'єктивною стороною виділяють:

- соціально-активну поведінку, що характеризується високим рівнем правової культури та здатністю самостійно вибирати засоби реалізації прав;
- законослухняну поведінку, яка не впливає істотно на суспільні інтереси;
- конформістську поведінку, коли дії особи орієнтовані на поведінку оточення, а не на норму права;
- маргінальну поведінку, коли особа утримується від правопорушення через страх юридичних наслідків;
- звичну поведінку, що формується через тривале повторення дій.

У межах семінару слід проаналізувати визначення правопорушення, звернувши увагу на його соціально-політичні ознаки: суспільну небезпеку, протиправність, наявність вини та застосування покарання. Важливо розглянути класифікацію правопорушень на проступки (конституційні, цивільні, адміністративні, дисциплінарні) та злочини (нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі) із посиланням на нормативно-правові акти.

Для ефективної боротьби зі злочинністю конче необхідно забезпечити правильну кваліфікацію правопорушення, визначити його юридично значущі ознаки, застосовувану норму та відповідність діяння складу правопорушення. Розглядаються елементи складу правопорушення – об’єкт, об’єктивна сторона, суб’єкт, суб’єктивна сторона – із відповідними прикладами.

Особлива увага приділяється об’єктивно-неправомірним діянням, їх відмінностям від правопорушень та реакції держави (застосування примусових заходів), що пояснює, чому суб’єкт таких діянь не несе юридичної відповідальності.

Також розглядається зловживання правом, його сутність та основні ознаки (наявність суб’єктивного права, використання недозволених засобів, усвідомлення протиправності), а також класифікація видів зловживання за правовою кваліфікацією, субординацією та суб’єктивною стороною.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Адміністративні та кримінальні правопорушення: порівняльний аналіз понять і практичні проблеми.
2. Труднощі забезпечення реалізації норм права у сфері правомірної поведінки.
3. Взаємозв’язок правової свідомості та дотримання правових норм у поведінці громадян.
4. Необережна вина в кримінальному праві: прояви та юридичні

наслідки.

5. Роль високого рівня правової культури у забезпеченні стабільності суспільних відносин.

6. Міжнародні стандарти та принципи правомірної поведінки: сучасні підходи.

Теми рефератів:

1. Правова діяльність і правова поведінка: взаємозв'язок та відмінності у правовому регулюванні.

2. Механізми формування правомірної поведінки в індивідуумів.

3. Роль правової свідомості в умовах цифрового та інформаційного суспільства.

4. Основні характеристики та функції правової свідомості у сучасному правовому полі.

5. Дисциплінарна відповідальність державних службовців: підстави та особливості застосування.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

Кейс-аналіз правомірної поведінки та правопорушень

Мета: закріплення знань з теми «Правомірна поведінка. Правопорушення» через практичний аналіз конкретних ситуацій.

Порядок проведення:

1. Здобувачів вищої освіти поділяють на 3-4 групи по 4-5 осіб.

2. Кожна група отримує опис короткого кейсу із реального життя або вигаданої ситуації, де відображено поведінку особи (наприклад, дії працівника, студента, громадянина у публічній сфері).

3. Завдання групи: визначити, чи є описана поведінка правомірною, чи містить ознаки правопорушення; визначити вид правопорушення (адміністративне, дисциплінарне, цивільне, кримінальне); проаналізувати об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони діяння.

4. Кожна група готує коротку презентацію (2-3 хв.) із результатами аналізу, після чого викладач обговорює правильність висновків і дає зворотний зв'язок.

Підсумок: завдання дозволяє практично застосовувати теоретичні знання, розвиває навички аналізу поведінки та визначення правомірності дій у реальних ситуаціях

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1.

1. Гр. Коваленко П. О., перебуваючи у парку, побачив, як інший громадянин залишив без нагляду велосипед. Він вирішив його забрати та залишити у себе вдома. **Завдання:** визначте юридичний склад правопорушення, класифікуйте його та обґрунтуйте відповідь.

2. Гр. Шевченко М. В., керуючи автомобілем, проігнорував дорожній знак «Стоп», не зупинився на перехресті та спричинив легке тілесне ушкодження пішоходу. **Завдання:** проаналізуйте об'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони правопорушення, вкажіть вид правопорушення та підстави кваліфікації.

3. Працівник магазину гр. Литвин О. С. не виконав обов'язки щодо перевірки термінів придатності продуктів, через що відвідувач отримав харчове отруєння. **Завдання:** визначте, чи містить ситуація ознаки правопорушення, встановіть його вид та юридичний склад.

4. Гр. Мороз С. Д., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, завдав шкоди майну сусіда (зламав входні двері та пошкодив меблі). **Завдання:** визначте юридичний склад правопорушення, розгляньте види відповідальності та елементи складу.

5. Гр. Павленко І. К. під час конфлікту з колегою по роботі в присутності свідків погрожував йому фізичною розправою, проте до конкретного нападу не дійшло. **Завдання:** проаналізуйте, чи має місце склад правопорушення, обґрунтуйте відповідь з точки зору кримінального та адміністративного законодавства.

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю. Аналіз правомірної поведінки.

Ситуація	Види правомірної поведінки	Мотиви поведінки	Наслідки правомірної поведінки
Студент вчасно здає курсову роботу та дотримується правил університету	Законослухняна	Виконання правил університету	Позитивна оцінка, відсутність дисциплінарних заходів
Громадянин прибирає сміття у парку	Соціально-активна	Турбота про громадське благо	Позитивний вплив на довколишнє середовище, похвала від громади

Медичний працівник дотримується санітарних норм при лікуванні пацієнта	Соціально-активна	Забезпечення безпеки пацієнта	Збереження здоров'я пацієнта, уникнення юридичної відповідальності
Працівник офісу виконує накази керівництва, не проявляючи ініціативу	Законослухняна / конформістська	Виконання інструкцій	Відсутність конфліктів, але мінімальна креативність

Практичне завдання № 3.

Заповнити таблицю. Визначення правопорушення та його склад.

Ситуація	Види правопорушення	Об'єкт порушення	Об'єктивна сторона	Суб'єкт	Суб'єктивна сторона
Громадянин викрав телефон у магазині	Кримінальне	Власність іншої особи	Викрадення чужого майна	Повнолітня особа	Навмисно, із бажанням особистої вигоди
Студент списав під час екзамену	Дисциплінарне / адміністративне	Порядок проведення навчального процесу	Порушення правил проведення екзамену	Студент	Свідоме порушення правил
Водій перевищив швидкість і спричинив ДТП	Адміністративне	Безпека дорожнього руху	Перевищення швидкості, наїзд	Повнолітній водій	Недбалість, необережність
Працівник підприємства не подав звіт у податкову	Адміністративне / цивільне	Фінансова дисципліна	Невиконання обов'язку щодо подання документа	Працівник бухгалтерії	Недбалість, без наміру приховати інформацію

Практичне завдання № 4.

Заповнити таблицю. Аналіз зловживання правом

Ситуація	Чи містить зловживання правом? (Так/Ні)	Вид зловживання правом	Наслідки	Коментар/рекомендації
Директор підприємства використовує службовий автомобіль у власних цілях	Так	Матеріальне	Штраф, дисциплінарне стягнення	Недотримання трудової дисципліни та правил використання майна
Громадянин подає позов до суду без підстави для затягування процесу	Так	Процесуальне	Витрати часу суду, можлива відповідальність за зловживання правом	Важливо перевіряти підстави перед поданням позову
Працівник не виконує обов'язки через хворобу, не надаючи лікарняного	Ні	-	Тимчасова відсутність контролю	Не є зловживанням, якщо підтверджено причину
Керівник віддає перевагу родичам при наданні пільг	Так	Суб'єктивне / матеріальне	Соціальна несправедливість, можливі дисциплінарні наслідки	Порушення принципів рівності та законності

Нормативні акти:

➤ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).

➤ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

➤ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

- Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Білозьоров Є. В. Методологічні аспекти співвідношення юридичних категорій «правова діяльність» і «правова поведінка». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 2. С. 3-8.
2. Гарасимів Т. З. Методологічні аспекти співвідношення юридичних категорій «правова діяльність» і «правова поведінка». *Теорія та історія держави і права*. 2021. Т. 2. С. 15-22.
3. Генюк М. Поняття «зловживання правом» у юридичній доктрині. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 187-191.
4. Гофельд Г. С. Порівняльно-правовий аналіз категорій «зловживання правом» і «зловживання свободою договору» (франдакторний правочин). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (1). С. 63-70.
5. Жаровська І. Правова поведінка та ідентичність людини в дискусійній парадигмі філософії права. *Вісник юридичних наук Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 57. С. 112-118.
6. Зайцев О. М., Польова А. В., Демідова А. О. Основні критерії визначення поняття «правомірна поведінка». *Dictum factum*. 2023. № 2. С. 29-35.

7. Іванов В. П. Еволюція інституту зловживання правом. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 453-457.
8. Капустін О. Умисел у складі злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. 2019. С. 294-299.
9. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 9. С. 31-36.
10. Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 3 (39). С. 13-20.
11. Клипа О. П. Зловживання правом у цивільних правовідносинах: теорія і практика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3 (1). С. 231-235.
12. Коваль І. Ф., Ведешина Я. О. Цивільно-правовий аспект зловживання правом: доктринальні підходи, проблеми визначення ознак і нормативної деталізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2025. Вип. 89 (1). С. 343-348.
13. Лазарєв В. В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1. С. 179-189.
14. Лазарєв В. В. Становлення концепції зловживання правом: від Стародавнього Риму до XIX сторіччя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 29-34.
15. Макачук Д. І. Щодо системи класифікації кримінальних правопорушень у доктрині та законодавстві про кримінальну відповідальність Федеративної Республіки Німеччина. *Правова позиція*. 2019. № 2. С. 148-158.
16. Переш І. Є., Бариська Я. О. Теоретичні характеристики правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 59. С. 66-69.
17. Поліщук Т. С. Теоретико-правовий аналіз сучасного стану правової культури в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 34, № 6. С. 37-42.
18. Тимошенко В. І. Вплив юридичної відповідальності на протиправну поведінку. *Правова держава*. 2024. № 35. С. 131–139.
19. Тимошенко В. І. Причини та юридичні наслідки девіантної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Т. 75. С. 13-19.
20. Тимошенко В. І. Роль маргіналізації суспільства у поширенні злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Т. 66. С. 211-215.

ТЕМА 14. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Семінарське заняття «Юридична відповідальність»

Навчальна мета заняття полягає у формуванні у здобувачів вищої освіти системних знань про юридичну відповідальність як важливий інститут права, розкритті її сутності, ознак, функцій та видів; у розвитку здатності застосовувати теоретичні положення під час аналізу конкретних правових ситуацій і правопорушень; у вихованні правової культури, відповідальності за власну поведінку та розуміння значення дотримання законності у професійній діяльності та суспільному житті.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та характерні риси юридичної відповідальності. Юридична відповідальність у перспективному (позитивному) та ретроспективному (негативному) аспектах.
2. Основоположні принципи юридичної відповідальності.
3. Завдання та функції юридичної відповідальності.
4. Види юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, конституційно-правова, матеріальна) та їх характеристика.
5. Умови притягнення особи до юридичної відповідальності.

Методичні вказівки

У рамках семінарського заняття передбачається аналіз визначення юридичної відповідальності. Важливо усвідомити, що вона є невід’ємним інструментом впливу на правопорушника, спрямованим на запобігання повторним правопорушенням як з його боку, так і з боку інших осіб. Необхідно дати визначення юридичної відповідальності, виокремити її основні риси та перейти до розгляду класифікаційних критеріїв: за змістом санкції, формою реалізації, галузевою належністю тощо. Одним із поширених підходів є поділ юридичної відповідальності на перспективну (позитивну) та ретроспективну (негативну), які потребують окремої характеристики та визначення ключових ознак.

Розглядаючи принципи юридичної відповідальності, варто надати розгорнуту характеристику кожному з них.

Подальший етап заняття стосується мети та функцій юридичної відповідальності. Її мета розкриває соціальну доцільність і практичну

ефективність, адже передусім вона спрямована на охорону суспільного ладу та демократичного правопорядку, водночас не обмежуючись лише цим завданням. Саме мета визначає функціональне призначення юридичної відповідальності.

Здобувачі вищої освіти повинні усвідомити, що різноманітність правопорушень зумовлює необхідність поділу ретроспективної юридичної відповідальності на окремі види. Для коректного застосування кожного законодавчо визначеного виду потрібно розкрити їхню правову природу та здійснити класифікацію. Такий розподіл доцільно проводити, виходячи з наявності чи відсутності публічного інтересу, адже саме цей критерій визначає доцільність застосування конкретного виду відповідальності. Основним принципом такої класифікації виступає галузева приналежність норм права, які встановлюють санкції за правопорушення. У цьому контексті виокремлюють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна, кожен з яких слід охарактеризувати.

Завершальним питанням семінару є аналіз підстав виникнення юридичної відповідальності та умов звільнення від неї. Для цього варто звертатися як до теоретичних положень, так і до практики їх законодавчого закріплення та застосування.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Відповідальність працівника як складова його трудових прав та обов'язків.
2. Відповідальність держави як засіб гуманізації правової системи у сфері гарантування прав людини.
3. Юридична відповідальність у системі адміністративно-правового статусу Державного бюро розслідувань України.

Теми рефератів:

1. Заходи примусу профілактичного та надзвичайного характеру.
2. Ретроспективна юридична відповідальність: сутність та підстави.
3. Юридичні підстави притягнення особи до відповідальності та можливості звільнення від неї.
4. Міжнародні правопорушення: визначення та класифікація.
5. Відповідальність органів і посадових осіб у системі місцевого самоврядування.
6. Особливості юридичної відповідальності державних службовців: підходи до тлумачення.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

Ситуація 1.

Студент уперше вчинив дрібну крадіжку в магазині. Він щиро розкався, відшкодував завдані збитки і попросив вибачення у потерпілого.

Обговоріть у групі:

Чи може він бути звільнений від кримінальної відповідальності?

Які умови для цього потрібні?

Ситуація 2.

Особа вчинила злочин невеликої тяжкості 4 роки тому. Слідство затягнулося, а вирок ще не набрав законної сили.

Обговоріть у групі:

Чи можна звільнити цю особу від кримінальної відповідальності?

Яка стаття КК України це передбачає?

Ситуація 3.

Людина вчинила злочин, але під час розслідування ховалася від суду й слідства. Згодом вона сама прийшла з каяттям.

Обговоріть:

Чи впливає цей факт на можливість звільнення від кримінальної відповідальності?

Чому важливим є добровільне зізнання?

Практичні завдання:

Практичне завдання № 1

1. Громадянин К. проник до житла іншої особи з метою крадіжки майна. Під час розгляду справи суд встановив, що К. страждає на тяжкий психічний розлад і не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Чи може така особа бути притягнута до кримінальної відповідальності? Яке рішення має ухвалити суд у подібній ситуації?

2. Громадяни Д. та І. вчинили умисне вбивство, після чого протягом 15 років переховувалися від слідства та суду. За цей час нових злочинів вони не скоїли. *Чи припиняється їхня кримінальна відповідальність у зв'язку із закінченням строків давності? Як у цьому випадку застосовуються норми Кримінального кодексу України?*

Практичне завдання № 2.

Заповнити таблицю. Наведіть приклади конкретних ситуацій, що підпадають під різні види юридичної відповідальності.

Вид юридичної відповідальності	За що настає	Приклад правопорушення	Хто притягує до відповідальності
Кримінальна			
Адміністративна			
Цивільно-правова			
Дисциплінарна			
Конституційна			
Матеріальна			

Практичне завдання № 3.

Заповнити таблицю. Зіставте принцип із його короткою характеристикою.

Принцип юридичної відповідальності	Характеристика (студенти мають поєднати)
Законність	А) Відповідальність несе тільки правопорушник, а не інші особи
Індивідуалізація покарання	Б) Покарання має відповідати тяжкості вчиненого діяння
Невідворотність	В) Особа не може бути покарана без підстав, передбачених законом
Справедливість	Г) Жодне правопорушення не має залишатися без реакції держави
Особиста відповідальність	Д) Суд враховує обставини вчинення злочину та особу винного

Практичне завдання № 4.

Заповніть таблицю, вказавши умови звільнення від відповідальності та приклади.

Підстава звільнення (КК України)	Умови застосування	Приклад ситуації
Примирення з потерпілим (ст. 46)		
Передача на поруки (ст. 47)		
Закінчення строків давності (ст. 49)		
Зміна обстановки (ст. 48)		

Нормативні акти:

- Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Андрушко О. В. Юридична відповідальність за правопорушення в кримінальному процесі: правова природа, атрибутивні ознаки та елементи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 123-131.
2. Варич О. Г. Юридична відповідальність держави як прояв її ціннісної характеристики. *Альманах права*. 2024. Вип. 15. С. 221-224.

3. Вишневська М. М. Фундаментальні підходи до розуміння поняття юридичної відповідальності. *Академічні візії*. 2022. № 12. С. 45-49.
4. Герасимчук С. С. Значення юридичних гарантій в притягненні суддів до юридичної відповідальності. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 402-406.
5. Гнат Н. Відповідальність юридичних осіб публічного права за порушення деліктних зобов'язань. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 2. С. 181-186.
6. Григоренко Є. І. Особливості обґрунтування концепції проспективної юридичної відповідальності у сучасній правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 30-36.
7. Гринишин М. О. Розкриття проблематики міжнародно-правової відповідальності держав за вчинення злочину агресії в українській юридичній науці. *Право України*. 2024. № 7. С. 104-117.
8. Гришко О. М., Риндюк В. І. Питання щодо співвідношення юридичної відповідальності та державно-правового примусу на прикладі сімейного права. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 9-15.
9. Жорнокуй Ю. М. Відповідальність за невиконання (неналежне виконання) договору про надання юридичних послуг: окремі питання. *Наше право*. 2023. № 1. С. 115-123.
10. Задніпряна М. Ю. Гармонізація принципів юридичної відповідальності України та Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
11. Зелена І. Поняття інституту юридичної відповідальності у приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 176-181.
12. Кириченко О. А. Розвиток інноваційного розуміння ступеневого сутнісного видового поділу правопорушень та юридичної відповідальності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3 (1). С. 25-30.
13. Мацелюх І. А. Інститут юридичної відповідальності: теоретико-правовий дискурс. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 52-55.
14. Муртіщева А. О. Система санкцій конституційно-правової відповідальності уряду в державах - членах ЄС. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 33. С. 171-181.
15. Мозолюк-Боднар Л. М. Дієвість юридичної відповідальності: теоретико-правові засади. *Галицькі студії: юридичні науки*. 2023. Вип. 4. С. 7-11.
16. Новіков Д. О. Місце правової герменевтики в методології юридичних досліджень та юридичній аргументації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 15-18.

17. Очколяс Д. К. Природа та структура теоретичної науки про юридичну відповідальність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 193-201.

18. Падалка О. А. Юридична відповідальність Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 81-84.

19. Теремцова Н. В. Особливості юридичної відповідальності суб'єктів приватного права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 271-274.

20. Теремцова Н. В. Особливості юридичної відповідальності суб'єктів публічного права. *Соціологія права*. 2021. Вип. 2. С. 116-119.

ТЕМА 15. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ (самостійна робота)

ТЕМА 16. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН (самостійна робота)

ТЕМА 17. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Семінарське заняття «Основні правові системи сучасності»

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про основні правові системи сучасності, дослідити спільні та специфічні риси правових сімей (англосаксонської, романо-германської та ін.), вміння застосовувати компаративістський метод у професійній діяльності для аналізу та порівняння правових явищ різних держав.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання

1. Правова система: поняття, структура, функції. Поняття та ознаки правової системи (правової сім'ї).
2. Типи (сім'ї) правових систем світу.
3. Загальна характеристика англосаксонської правової сім'ї (сім'я загального права).
4. Загальна характеристика романо-германської (континентальної)

правової сім'ї.

5. Змішаний тип правових систем – скандинавська і латиноамериканська групи: поняття та характеристика.

6. Релігійний тип (сім'я) правових систем: поняття та загальна характеристика.

7. Традиційний тип правових систем: поняття та загальна характеристика.

Методичні вказівки

Сучасний розвиток світового співтовариства, зокрема розширення міжнародних контактів та співпраці держав у процесі глобального прогресу, а також різноманіття правових систем світу, зумовлюють необхідність дослідження їх правових устроїв з метою забезпечення ефективної взаємодії. Вирішальну роль у цьому відіграє спеціальна галузь знань – порівняльне правознавство. Тому важливо з'ясувати його поняття, особливості, завдання та значення. Крім того, необхідно розглянути етапи виникнення й розвитку основних шкіл та ідей порівняльного правознавства, визначити його предмет і методологію, а також у загальних рисах охарактеризувати правову карту світу.

Визначивши сутність понять «правова система» та «сім'я правових систем», слід здійснити класифікацію основних сучасних правових систем і правових сімей, показавши загальні тенденції їх еволюції.

Подальший аналіз передбачає характеристику романо-германської, англосаксонської та релігійно-догматичної правових систем за такою схемою: особливості формування правової сім'ї; перелік держав, що належать до неї, їх спільні та відмінні риси; поняття й структура права; основні форми (джерела) права; тенденції розвитку та взаємовплив правових систем.

За цією ж логікою слід охарактеризувати й правову систему України. Важливо враховувати, що вона історично належить до континентальної (романо-германської) правової сім'ї, а тому має з нею багато спільних рис. Спираючись на проведений аналіз і беручи до уваги сучасні реалії, необхідно на рівні теоретичного прогнозу визначити основні перспективи розвитку української правової системи.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу.
2. Проблема ідентичності національних правових систем в умовах глобалізації: теоретико-методологічний аспект.
3. Трансформація правової системи України в умовах євроінтеграції.

Теми рефератів:

1. Теоретичні та методологічні основи становлення й розвитку правових систем.
2. Система права в межах романо-германської правової сім'ї: характерні риси.
3. Релігійно-правові та традиційні правові сім'ї.
4. Правова система України: історичні витоки, сучасний стан і перспективи розвитку.
5. Англосаксонська правова сім'я: специфіка та особливості.

Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання № 1.

Інтерактивна гра «Бумеранг». Час – 20 хв. ЗВО необхідно поділити на малі підгрупи. Викладач на дошці записує ключове питання для обговорення – *«Релігійно-правові та традиційні правові сім'ї»*. Кожна підгрупа ЗВО складає на аркуші конкретні 5 запитань із заданої теми, направляє їх «бумерангом» будь-якій підгрупі ЗВО та слухає відповідь. Якщо відповідь неповна/неточна, «бумеранг» повертається до тієї підгрупи, яка його «відправила». ЗВО, які «отримали бумеранг», посилають вже свій перелік іншій підгрупі. Викладач фіксує відповіді й рахує кількість балів, які набрала кожна підгрупа (кожне складне запитання – 2 бали, кожна правильна відповідь на просте запитання – 2 бали, об'ємне – 3 бали).

Інтерактивне завдання № 2.

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному ЗВО можливість коротко і швидко висловити свої думки чи позиції на тему: *«Правова система України у світовій структурі правових систем»*. Говорити може тільки той ЗВО, який отримав «уявний» мікрофон.

Практичне завдання № 1.
Заповнити таблицю. Структура правової системи (компоненти).

№	Елемент правової системи	Характеристика
1.	Інституціональна	
2.	Нормативна (регулятивна)	
3.	Ідеологічна (доктринальна)	
4.	Функціональна (соціологічна)	
5.	Комунікативна (інтегрована)	

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бариська Я., Погорєлова З., Попович Т. Загальна теорія права і держави : навч. посібник. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2021. 550 с.
- Бобровник С. В. Загальна теорія права. Нормативний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 596 с.
- Бурдін М. Ю., Логвиненко І. А., Лазарєв В. В. Теорія держави та права у визначеннях та схемах : довідник. Харків : ХНУВС, 2021. 108 с.
- Загальна теорія права : підруч. / О. В. Петришин, В. В. Лемак, С. І. Максимов та ін. Харків : Право, 2020. 568 с.
- Каткова Т. Г. Теорія держави і права : навч. посібник. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2020. 96 с.
- Кельман М. С. Загальна теорія права : підруч. 6-е вид., допов. Тернопіль : Терно-граф, 2023. 363 с.
- Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підруч. 6-те вид., допов. Херсон : Олді-Плюс, 2020. 720 с.
- Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 584 с.
- Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс : моногр. Одеса : Юридика, 2023. 130 с.
- Машков А. Д. Теорія держави і права : підруч. Київ : Алерта, 2024. 452 с.
- Ніколенко Л. М., Іванюта Н. В., Батечко А. І. Теорія держави та права : навч. посібник. Київ : Дакор, 2021. 215 с.
- Практикум з теорії держави і права : навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 3-тє вид. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 517 с.
- Проблеми тлумачення правових норм : посіб. / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів : ЛДУВС, 2021. 392 с.
- Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
- Савчин М. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 680 с.
- Талдикін О. В. Соціологія права. Структурно-логічні схеми і таблиці : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2022. 144 с.
- Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 164 с.
- Теорія держави і права : підруч. / [О. М. Бандурка та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 415 с.

- Теорія держави і права : підруч. Київ : Київ. нац. екон.-торг. ун-т, 2021. 424 с.
- Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посібник / кол. авт.; ред. Л.Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Прес, 2020. 296 с.
- Шмоткін О. В. Актуальні проблеми теорії держави і права : підруч. Київ : НА СБУ, 2019. 275 с.

Нормативні акти:

- Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

Спеціалізована література:

1. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар в правовій системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
2. Бондар Н. А. Вплив римського права на становлення правової системи Польщі: історико-правові аспекти. *Приватне та публічне право*. 2017. № 1. С. 3-8.
3. Власенко В. В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 9-13.
4. Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 3-7.
5. Гартман М. Т. Генезис єврейської правової системи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 20 с.
6. Городній М. М. Загальнотеоретична характеристика процесу акультурації у релігійному типі правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 16 с.
7. Задорожна Г., Задорожний Ю. Принцип stare decisis у судочинстві України і правових системах світу. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 1. С. 56-71.
8. Іванів А. Р. Судовий прецедент в романо-германській правовій сім'ї. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 35-43.
9. Іванов А. В. Вплив права ЄС на національні правові системи та світовий порядок. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія : Право. 2024. Вип. 83 (3). С. 347-352.

10. Лук'янов Д. В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 41 с.

11. Лук'янов Д. Релігійні правові системи в сучасному світі: моногр. Харків: Право, 2016. 352 с.

12. Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 21 с.

13. Мельничук О. С. Міська правова система в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 36 с.

14. Мерник А. М. Тенденції розвитку системи права в сучасних умовах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Том 32. № 2. С. 15-27.

15. Настасяк І. Ю. Особливості інституційної частини правової системи як критерій типологізації сучасних правових систем світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 52 (1). С. 29-34.

16. Новікова М. М., Зварич Р. В., Дручек О. В. Вплив конвергенції англосаксонської та романо-германської правових сімей на розвиток правової системи України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2023. Т. 34(73), № 3. С. 161-165.

17. Пархоменко Н. М. Судова доктрина у правових системах світу. *Правова держава*. 2021. Вип. 32. С. 48-57.

18. Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.

19. Правова карта сучасного світу : навч. посібник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, О. В. Зінченко. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2023. 478 с.

20. Соломонова О. Ю., Дмитрук І. М. Історичні етапи розвитку романо-германської правової сім'ї. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2. С. 237-247.

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Методичні рекомендації
до семінарських (практичних) занять

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Коректор *М. С. Касян*

Підп. до друку 26.10.2025. Формат 60×84/16. Гарнітура – Times New Roman.
Друк – цифровий. Ум.-друк. арк. 54,35. Обл.-вид. арк. 5,75.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024